

SOR RAPPORT

3-2023

SOR er opptatt av at alle mennesker med utviklingshemning skal sikres mulighet til utvikling på egne premisser, og et aktivt liv i fellesskap med andre.

Vi er opptatt av å sette utviklingshemmedes livssituasjon på dagsorden og bidra til nødvendige forbedringer.

Er du også opptatt av det? Har du lyst å skrive? Formidling av kunnskap, erfaringer, meninger eller refleksjoner om eller av mennesker med utviklingshemning publiseres i SOR Rapport og vi er alltid på utkikk etter nye skribenter.

Dersom du ikke lenger ønsker å brenne inne med det du har på hjertet kan du henvende deg til redaktør Jarle Eknes, jarle@stiftelsensor.no

- Vi har også en stemme 4
- Medvirkning for alle – fra rettighet til realitet 14
- Verdien av medvirkning 20
- Livserfaringene: funn fra prosjektet 24
- Brev til statsministeren 36
- Ta alltid en person med utviklingshemming på alvor 42
- Fullstendig ordinære behov, i et mindre fullstendig samfunn 48
- I TV BRA blir utviklingshemmede sett og hørt 60
- Sjraffen Kultur- og Kompetansesenter: en kunstnerisk medvirkningsarena 72

ISSN 1500-8657

Utgiver: Stiftelsen SOR,
Samordningsrådet for mennesker
med utviklingshemming

Ansvarlig redaktør: Jarle Eknes

Telefon: 90 75 86 85

E-post: jarle@stiftelsensor.no

Manuskripter sendes ansvarlig redaktør.

Redaksjonsutvalg:

Jarle Eknes

Gry Bogetun

Trine Lise Bakken

Ulf Berge

Sekretariat:

Daglig leder: Jarle Eknes

Sekretær/IT-ansvarlig: Miriam Strømsholm

Rådgiver: Linn Løvlie Slette

Stiftelsen SOR

Seljeveien 6, 0575 Oslo

E-post: post@stiftelsensor.no

Nettadresse: www.stiftelsensor.no

Rapport kommer ut med seks nummer pr. år.

Abonnementspris: kr 350 pr. år.

Abonnement og adresseendringer håndteres
av Orgservice, fortrinnsvis på epost
medlemsservice@orgservice.no.

Annonser:

Faktureringservice sør as

Teglverksv. 9 A, 3400 Lier,

Boks 554 Brakerøya, 3002 Drammen

Tlf.: 32 24 44 33 – Fax: 32 24 44 43

E-post: faktserv@faktserv.no

Grafisk produksjon:

John Grieg

Telefon 977 23 678

knut.arne.olsen@johnngrieg.no

Grafisk Design:

Raquel Maia Marques

Forside illustrasjon:

Kine Aasbak

Foto: Titt Melhuus

Dette temanummeret er knyttet til prosjektet «Vi har også en stemme». Prosjektet er finansiert gjennom midler fra Bufdir (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet), tilskudd til tiltak for å bedre levekårene og livskvaliteten for personer med funksjonsnedsettelse.

Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet

Redd Barna

Stiftelsen SOR

Nytt fra sekretariatet

Positive trender i fagmiljøet

Tekst: Linn Løvlie Slette,
Spesialrådgiver i SOR
linn@stiftelsensor.no

Det skjer alltid mye spennende i SOR sin sfære. Nylig har vi avholdt en nasjonal konferanse om positiv atferdsstøtte (PAS) i Bergen. Evalueringen viser at også denne konferansen ble en inspirerende og god konferanse for de som deltok. Nytt av året var også en ferdighetsworkshop i funksjonelle analyser. Dette ble en braksuksess, og vi skal fortsette å tilby slike workshops senere også.

En slik konferanse lages derimot ikke i et vakuum. SOR-konferansene er et produkt av gode samarbeid med dyktige fagfolk fra ulike etater og tjenestenivå. I tillegg legges det ned betydelig innsats fra frivillige personer i forbindelse med våre arrangement. Det er vi ytterst takknemlige for. Vår neste konferanse handler om livskvalitet. Den går av stabelen 26. og 27. oktober i Oslo. Vi har, som alltid, mange spennende temaer og forelesere på blokka. Vi håper du kommer.

Avslutningsvis har jeg lyst til å nevne at det også skjer mye spennende og prisverdig ute i tjenestene. Blant annet er rettighetsopplæring overfor personer med utviklingshemming i vinden som aldri før. Sandefjord kommune har nylig arrangert rettighetsseminar for sine tjenestebrukere. Oppslutningen i Sandefjord har vært god, og tilbakemeldingene fra deltakerne like så. Vi gleder oss til å følge dette arbeidet videre.

I tillegg vet vi at flere aktører har fått offentlige midler til å gjennomføre rettighetsopplæring for utviklingshemmede ute i kommunene. Vi i SOR gleder oss stort til å følge disse prosjektene. Min store drøm er at alle de gode kreftene på feltet kan skrive en praktisk medvirkningshåndbok som kan tjene som oppslagsverk og inspirasjonskilde for andre som vil gjøre tilsvarende prosjekt ute i sine tjenester. For om vi skal leve opp til et av hovedprinsippene i bærekraftsmålene – leaving no one behind - trenger vi at enda flere legger til rette for at mennesker med utviklingshemming blir kjent med sine grunnleggende rettigheter, og at de blir hørt i saker som angår dem. Ikke på liksom, men på ordentlig.

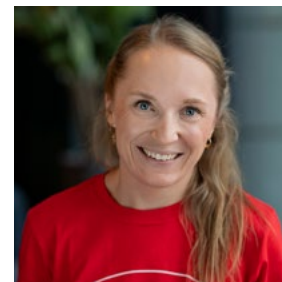

Foto: Titt Melhuus

Artikkel 12 i FNs barnekonvensjon slår fast at alle barn har rett til å uttrykke sine synspunkter og bli hørt i alle forhold som berører dem. Likevel vet vi at barn og unge med funksjonsnedsettelse sjelden får påvirkning i møte med de som tar beslutninger som påvirker livene deres, og at de ansatte ofte ikke har kompetanse til å kunne involvere barnet i utformingen av tilbudet¹. Dette er et demokratisk problem, og en rettssikkerhetsutfordring.

I prosjektet *Vi har også en stemme* har vi invitert inn ungdommer med utviklingshemming til rettighetsverksted i fire norske byer. Hovedmålet med prosjektet har vært å legge til rette for at barn og unge med utviklingshemming i større grad blir hørt i sitt eget liv, og at de får kjennskap til egne rettigheter i lys av barnekonvensjonen og konvensjonen om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne (CRPD). Samtidig har det vært et uttalt mål at ungdommene, basert på FNs barnekomités prinsipper om god medvirkning, lærer oss noe om hvordan det er å være ung med utviklingshemming i Norge i dag. Og noe av det de har lært oss er dette: de ønsker å elske den de vil, de har spørsmål og drømmer om fremtiden, og de er opptatt av ungdommer som bor i Ukraina. Et annet sentralt funn er at veldig mange har erfaring med å bli mobbet, og å ikke bli tatt på alvor.

Erfaringen og kunnskapen vi sitter igjen med, utfordrer en praksis hvor kategorier bygd på en medisinsk modell blir det organiserende prinsippet for tjenester og tiltak. Som et eksempel vil jeg påstå at mennesker med utviklingshemming ikke har spesielle eller særskilte behov. Behovene, ønskene og drømmene som ungdommene i prosjektet forteller om, er identiske med behovene til andre ungdommer i Norge. Det er derimot samfunnet som skaper forventninger og holdninger til hva utviklingshemmede kan oppnå. Sagt på en annen måte; det er samfunnet som har spesielle preferanser. Vi har tro på at barn og unge med utviklingshemming sin rett til å bli hørt drives frem i fellesskapet de har rundt seg. Da må fellesskapet, eller samfunnet, legge til rette for at reell medvirkning skjer, og at utviklingshemmede får mulighet til å ytre seg i det offentlige rom slik TV BRA bidrar til. Ingenting skal skje på liksom, men på ordentlig.

1) Bossy, D. & Hervie, V. M. (2021). *Mellom idealer og praksis: Ivarretakelse av rettigheter til barn med funksjonsnedsettelse*. Velferdsforskningsinstituttet NOVA – OsloMet

I dette temanummeret, som handler om barn og unge med utviklingshemming sin rett til å bli hørt, har vi samlet en rekke artikler og kommentarer fra folk som kan noe om medvirkning, og om temaene ungdommene er opptatt av.

Den første artikkelen handler om medvirknings- og samarbeidsprosjektet i sin helhet. Den andre artikkelen handler om viktigheten av medvirkning. Den er skrevet av Grete Vandvik som er spesialrådgiver i Redd Barna. Deretter kan du lese et intervju med seniorrådgiver i Barneombudet, Silje Steinardotter Hasle. Den tredje artikkelen presenterer funn fra prosjektet, etterfulgt av ungdommenes innspill til statsminister Jonas Gahr Støre. Basert på funnene har vi intervjuet Arvid Nikolai Kildahl² om konsekvensene av mobbing, og Thomas Owren³ om de såkalt «spesielle behovene» noen mener at personer med utviklingshemming har. Deretter kan du lese en artikkel om TV BRA, før vi avslutter temanummeret med en artikkel av Ragnhild Arntsen som driver Sjraffen Kultursenter i Trondheim. TV BRA og Sjraffen Kultursenter er begge aktører som bidrar til at utviklingshemmede blir hørt og sett i samfunnet.

Jeg håper at innholdet i dette temanummeret kan bidra til refleksjon, bevisstgjøring og endring av hvordan vi tenker om, og møter personer med utviklingshemming. For når noen har en rettighet, innebærer det at andre har en plikt til å innfri denne retten. Jeg håper dermed du blir inspirert til å gjøre en forskjell.

Tusen takk til alle samarbeidspartnere underveis. Takk til Bufdir for muligheten til å gjennomføre dette prosjektet. Og sist men ikke minst: takk til alle ungdommer som åpenhertig har delt av sine livserfaringer med oss.

God lesing!

Linn Løvlie Slette

Gjesteredaktør

2) Psykologspesialist og forsker ved Oslo Universitetssykehus

3) Lektor ved vernepleierutdanningen ved Høgskulen på Vestlandet (HVL)

Jeg drømmer om ...

At Brann vinner eliteserien

Å få en god jobb

Å bli kjendis

Å bli taxisjåfør

Å kjøpe leilighet

Å bli yrkessjåfør

Å bestige et fjell i Afrika

Å reise til Montreux

Å bli profesjonell skuespiller

Å reise til Thailand

Min egen youtube-kanal

Varmere strøk

Å bli fotballstjerne

Frihet

Å begynne på folkehøyskole

Flere av deltakerne på rettighetsverkstedene delte sine drømmer med oss. Her er et utvalg.
Foto: Artem Podrez

Vi har også en stemme

Linn Løvlie Slette, spesialrådgiver i Stiftelsen SOR,
linn@stiftelsensor.no

Grete Vandvik, spesialrådgiver i Redd Barna,
grete.vandvik@reddbarna.no

I denne artikkelen kan du lese mer om bakgrunnen og formålet med prosjektet **Vi har også en stemme**. Du vil også kunne lese om prinsipper for medvirkning, om prosjektorganiseringen, og om hvilke utfordringer vi har møtt på. Deretter skriver vi noe om hvordan vi har jobbet rent metodisk. Avslutningsvis finner du noen nasjonale og lokale anbefalinger vi mener det er verdt å jobbe videre med på feltet, slik at barn og unge med utviklingshemming i større grad blir hørt i saker som angår dem og deres liv. Denne artikkelen vil ikke inneholde direkte funn fra prosjektet. De finner du litt lenger bak i dette tidsskriftet.

Politikerne må høre vår stemme!

Sagt av en deltaker under
rettighetsverksted vinteren 2023

Samarbeidsprosjektet *Vi har også en stemme* har lagt til rette for at barn og unge med utviklingshemming får ytre seg i saker som angår dem. Det har vært svært givende og lystbetont. Samtidig har det vært tankevekkende. Det har vært givende fordi ungdommene har så mye på hjertet, og det har vært tankevekkende fordi det de sier sjelden blir tatt på alvor. Dette er også noe vi kjenner igjen fra tilsvarende prosjekt.

I 2017 hadde Redd Barna et rettighetsverksted for barn med utviklingshemming, i samarbeid med Norsk Forbund for

Grete Vandvik og Linn Løvlie Slette.
Foto: Nordnes Verksteder

Utviklingshemmede Noe av det disse barna savnet mest, var å bli lyttet til og tatt på alvor i forhold til hvordan de hadde det inni seg. De savnet også å få hjelp til å følge opp egne drømmer og mål i livet (Gitlesen & Vandvik, 2017). To år senere (i 2019) arrangerte Stiftelsen SOR og Bufdir, på oppdrag fra Kulturdepartementet, et rettighetsseminar for voksne med utviklingshemming. Her uttrykte en av deltakerne at «Vi må bli hørt og sett. Det handler om respekt». Det er også fra dette sitatet at overskriften til den nye Stortingsmeldingen om utviklingshemmedes menneskerettigheter er hentet (Meld. St. 8, (2022–2023)). Og det er nettopp dette det handler om: Å bli hørt i saker som har betydning for livskvaliteten til hver enkelt ungdom. Å bli sett på som et menneske med ressurser og forutsetninger for mestring og vekst, og å få muligheten til å påvirke og medvirke i eget liv.

Bakgrunn og formål

I ulike rapporter og utredninger påpekes det tydelig at barns rettigheter er mangelfullt ivaretatt i utforming av tjenester, og at det er lite fokus på rettighetene ute i tjenestene (NOU 2016:17). Som det presiseres helt innledningsvis i dette temanummeret vet vi at barn og unge med funksjonsnedsettelse sjelden får påvirke i møte med de som tar beslutninger som påvirker livene deres, og at de ansatte ofte ikke har kompetanse til å kunne involvere barnet i utformingen av tilbudet (Bossy & Hervie, 2021).

Hovedmålet med prosjektet er derfor å øke barn og unge med utviklingshemming

FNs barnekomité's 9 prinsipper om god og meningsfull medvirkning fra barn og unge:

1. At ungdommene skal være godt informert om hva de er med på og hvorfor, og at vi skal være åpne og ærlige, blant annet om muligheter og begrensninger
2. At ungdommens deltakelse skal være frivillig og basert på motivasjon
3. At ungdommene skal møte respekt og anerkjennelse for den de er, erfaringene og meningene deres, og det livet de lever
4. At tema og tilnærming skal oppleves relevant for ungdommene
5. At alt vi gjør sammen med ungdommene skal være tilpasset dem og på deres premisser
6. At alle ungdommene skal føle seg inkludert og ha de samme mulighetene til å delta og gjøre sin stemme gjeldende
7. At vi skal sørge for god opplæring av alle involverte, inkludert ungdommene selv
8. At ungdommene som medvirker skal være og føle seg trygge, og få oppfylt sin rett til personvern
9. At vi skal være etterrettelige overfor ungdommene og ta dem og deres bidrag på alvor. Ungdommene skal kunne påvirke oppfølgingen etter at prosjektet er avsluttet, de skal få være med og evaluere prosjektet, og de skal få tilbakemeldinger om hvordan resultatene av prosjektet blir brukt og hva de bidrar til.

sin mulighet til å bli hørt i sitt eget liv, i nærmiljøet og i samfunnet forøvrig. Dette krever kunnskap hos de unge selv, men ikke minst krever det arenaer som gir mulighet for å bli hørt. I tillegg krever det bevisste voksne som er oppmerksom på unge med utviklingshemming sin egen stemme. Med prosjektet har vi ønsket å rette fokus mot hvordan barn og unge med utviklingshemming kan bli hørt i saker som angår dem. Eksempelvis kan dette gjelde for kommuner som ønsker å legge til rette for at alle barn og unge skal få mulighet til å fremme sin egen stemme. Når unge med utviklingshemming får være med å påvirke og ta eierskap i beslutninger som påvirker livet deres, blir beslutningene bedre og tjenestene som retter seg mot dem blir mer treffsikre.

Brukermedvirkning og samvalg er uttalte verdier i offentlig forvaltning. Ved å utvikle mulighetene barn og unge med utviklingshemming har til å påvirke beslutninger som angår dem, vil dette bidra til å bedre levekår og livskvalitet til de aktuelle personene, men også til andre med utviklingshemming. Å løfte fram stemmene til barn og unge, og styrke deres rett til å bli hørt, er også viktig for økt inkludering på ulike arenaer i samfunnet som er viktige for dem; som skole og fritidsaktiviteter.

Et annet uttalt mål har vært å samle inn erfaringer og tanker fra ungdommene selv, som belyser hvordan rettighetene i barnekonvensjonen og funksjonsevnekonvensjonen blir oppfylt i praksis. Alle disse erfaringene kan du lese i artikkelen som heter «Livserfaringene: Funn fra prosjektet».

Prinsipper for medvirkning

FNs komité for barnets rettigheter, som overvåker statenes oppfølging av barnekonvensjonen, har utarbeidet ni prinsipper for oppfyllelse av barns rett til medvirkning. Prinsippene er noe vi hele tiden skal strekke oss etter, og de er viktige for at alle barn og unge skal oppleve at medvirkningen er meningsfull, at de føler seg trygge og ivaretatt, og at de faktisk blir tatt på alvor. Vi har oversatt og bearbeidet prinsippene for vårt prosjekt.

Prosjektorganisering

Vi har også en stemme har vært et samarbeidsprosjekt mellom Stiftelsen SOR og Redd Barna, der SOR er prosjekteier og -leder. Begge organisasjonene har vært ansvarlig for planlegging, gjennomføring og formidling av resultater. Prosjektet er finansiert av Bufdir, gjennom midler fra programmet «Tilskudd til tiltak for å bedre levekårene og livskvaliteten for personer med funksjonsnedsettelse». Tidlig i prosessen oppnevnte vi en referansegruppe som skulle gi innspill underveis i prosjektet. Referansegruppen har møttes tre ganger, og har bestått av Aud Elisabeth Witsøe (*Daglig leder ved nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU)*), Annette Jensen (*Leder i Handikappede Barns foreldreforening (HBF)*), og Helje Beil (*Juridisk rådgiver i Norsk forbund for utviklingshemmede (NFU)*).

Personvern

Ett av formålene med prosjektet har vært å samle inn ungdommenes meninger og tanker om oppfyllelsen av sine menneskerettigheter. For å få til dette

på en etterrettelig måte, søkte vi Norsk senter for forskningsdata (NSD) om godkjenning til å bruke båndopptaker (som ikke har vært koblet til internett) under samlingene, slik at verdifull informasjon ikke skulle gå tapt. Vi har derfor hentet inn skriftlig samtykke fra alle ungdommer og deres foreldre/foresatte, men dette samtykke har ikke vært en forutsetning for å delta på verkstedet.

Lydfilene fra båndopptakerne har vi sendt til transkripsjon, og det er viktig å påpeke at ungdommene er anonymisert i det transkriberte materialet. På grunn av personvern hensyn har vi unngått å bruke båndopptaker under to av fire samlinger.

Bildene av ungdommene som har deltatt på de ulike rettighetsverkstedene, er tatt og brukt med samtykke fra ungdommene selv og deres foresatte.

Andre viktige vurderinger

Vi har tydeliggjort for alle ungdommene i prosjektet at de selv velger hva de ønsker å dele med oss. Vi har opplyst om at de også kan velge å være stille. All deltakelse har vært frivillig, og deltakerne har når som helst hatt muligheten til å trekke seg fra verkstedene. Vi har også kommunisert at det er viktig for oss at ungdommene skal føle seg trygge sammen med oss. Som et trygghetsskapende tiltak har alle som har jobbet i prosjektet fremlagt en begrenset politiattest (barneomsorgsattest) jf. politi-registerloven §39. Dette har vi gjort for å vise at man ikke har begått lovbrudd som gjør at man er uegnet for å samarbeide med barn og unge.

Verdien av sosiale møteplasser

Vi sitter igjen med mange gode erfaringer etter de fire rettighetsverkstedene vi har arrangert. Og det er spesielt én erfaring vi har lyst til å trekke frem. Flere av ungdommene som har blitt invitert inn i de ulike verkstedene har aldri møtt hverandre før. Verkstedene har likevel blitt et arnested for utvikling av nye vennskap. Noen har for eksempel besøkt hverandre i etterkant, og andre holder kontakten gjennom sosiale medier. Dette er en stor verdi i seg selv, da nettverkene til disse ungdommene ofte er mindre enn hos ungdommer flest.

Prosjektmedarbeidere gjennom HELT MED

I deler av prosjektet har vi hatt med prosjektmedarbeidere ansatt gjennom arbeidsinkluderingsordningen HELT MED. De ulike prosjektmedarbeiderne har hatt lokal forankring i de ulike byene vi har besøkt. De har bistått med praktiske gjøremål under verkstedene, og har vært en viktig ressurs for ungdommene som har deltatt, og for arrangørene.

Utfordringer

Vi har møtt på flere utfordringer underveis i prosjektperioden. Den største utfordringen vi har møtt på handler om rekruttering av ungdommer. Det kan være flere årsaker til at dette har vært en utfordring, men vår generelle erfaring er at dette er ungdommer som av nærpersoner blir nedvurdert i hva de kan oppnå, og hva de har å komme med. En annen utfordring har vært at det er lite forskning på feltet, som vi har kunnet støtte oss på. Det har også bydd på noen ekstra

problemer at ulike lokaler vi har oppholdt oss i ikke har vært universelt utformet.

Nedvurdering

I rekrutteringsprosessen har vi møtt mange flotte, engasjerte og interesserte foreldre, foresatte og skoleansatte. Men vi har også møtt flere voksenpersoner som tydelig har sådd tvil om hva ungdommene vi forsøkte å rekruttere kan oppnå. Flere har stilt spørsmål ved hva ungdommene har å komme med i en slik setting, og noen voksenpersoner har også vært redde for hva ungdommene kan fortelle. Vi vet at de kulturelle og institusjonelle oppfatningene som blir formidlet gjennom foreldrene, skole, hjelpeapparat, lokalsamfunn og gjennom folk flest, i betydelig grad vil være med på å forme den enkeltes selvutvikling og selvoppfatning. Oppfatningene og forventningene fra samfunnet vil påvirke personens utvikling (Sandvin, 2016, s. 110). En deltaker fortalte oss blant annet dette:

Deltaker: Fordi jeg er funksjonshemmet føler jeg meg ikke like mye verdt

De andre funnene kan du lese om i artikkelen som heter «*Livserfaringer – funn fra prosjektet*». Vi har likevel lyst til å påpeke at ildsjelene – altså de som ser muligheter, utviklingspotensial og drømmer – har vært helt avgjørende i rekrutterings- og gjennomføringsprosessen.

Lite forskning på feltet

En annen utfordring er at det finnes lite tilgjengelig nasjonal og internasjonal forskning på medvirkningsmetoder og -modeller som retter seg mot barn og unge med utviklingshemming. Det har medført at vi i stor grad har støttet oss på erfaringer

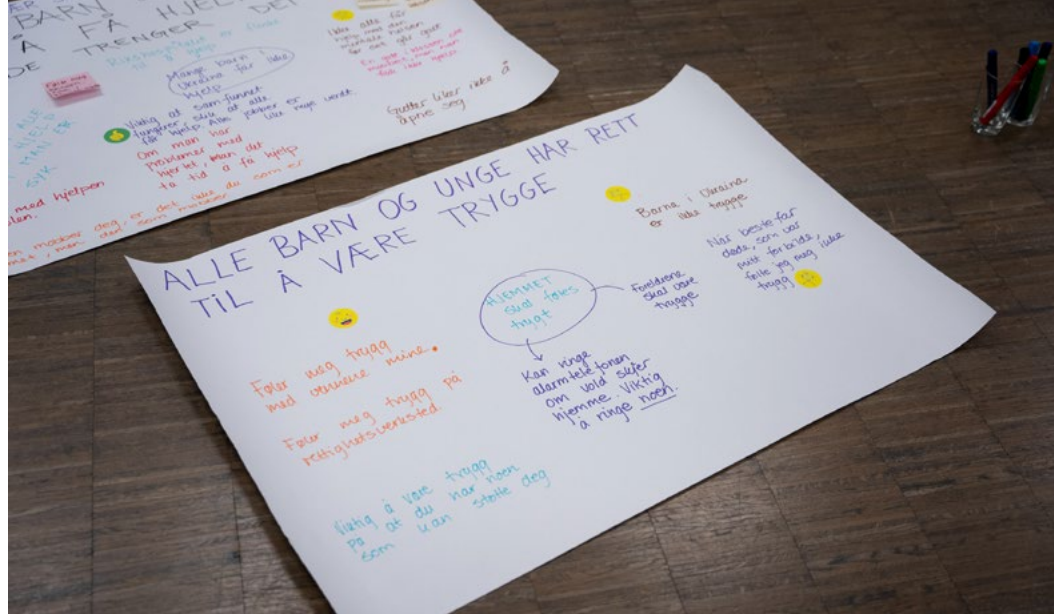

Foto: Nordnes Verksteder

og kunnskap vi har fra tilsvarende prosjekt i egen regi, samt til de tipsene vi har fått fra medlemmene i referansegruppen. Det er også derfor vi, helt avslutningsvis i denne artikkelen, anbefaler at det utvikles gode og forskningsbaserte medvirkningsmetoder og -modeller for at stemmene til unge med utviklingshemming i enda større grad skal bli hørt i saker som angår dem (jf. barnekonvensjonen artikkel 12).

Mangelfull universell utforming

På noen av lokasjonene vi har holdt rettighetsverksted har det vært mangelfull universell utforming. For eksempel hadde vi ikke tilgang til teleslynge eller mikrofon med høyttaler i én av byene, noe som bød på utfordringer for en deltaker som var døv på det ene øret. Samtidig har vi besøkt offentlige bygg som ikke tillater forflytning mellom rom på en smidig måte. Vår klare anbefaling til andre som skal arrangere tilsvarende verksteder, er å dobbeltsjekke at lokalene som skal benyttes er universelt

utformet, og at det finnes utstyr som gjør det enklere for folk å delta. Mikrofon og høyttaler, teleslynge, god grunnbelysning, tydelig skilting og ledelinjer er eksempler på dette.

Gjennomføring

I rettighetsverkstedene har vi vært opptatt av å ha en tydelig tematisk ramme og en forutsigbar struktur, men samtidig en åpen tilnærming som gjør det mulig for ungdommene å fylle innholdet basert på egne prioriteringer og saker de selv er opptatt av.

Første del av hvert rettighetsverksted har vært viet til å gi ungdommene en innføring i de rettighetene de har etter barnekonvensjonen og konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD). Dette har vært viktig for å gi ungdommene et felles grunnlag for det videre arbeidet i verkstedet. Videre har vi brukt ulike konkrete metoder for at ungdommene skulle få

utforske virkeligheten og dele erfaringer og meninger knyttet til oppfyllelse av rettigheter, oppleve egenverdi og betydning i prosessen, bygge samhold og fellesskap, og ha det gøy underveis!

Metodene vi har brukt er et middel og ikke et mål i seg selv. De gir ungdommene knagger å tenke ut ifra, uten å gi svar eller legge føringer eller ord i munnen på dem. De gir ulike ungdommer mulighet til å medvirke ut fra sine forutsetninger og på sine premisser. Metodene veksler mellom å la ungdommene jobbe individuelt, i grupper og i plenum. Vi har snakket, skrevet, tegnet, beveget på kroppen og forflyttet oss rundt. Nok tid og fleksibilitet har vært viktig. Vi har også vært opptatt av å legge til rette for at ungdommene selv skulle kunne påvirke gjennomføringen – det avgjørende er hva som fungerer best for dem!

Blant metodene vi har brukt, er en Jeg-stjerne, hvor ungdommene har fylt taggene i hver sin stjerne med noe de er gode på, noen som er viktig for dem, noe de liker å gjøre, noe som får dem til å le, og noe de drømmer om. De har laget snakkebobler med sitt aller viktigste budskap. De har tatt stilling til ulike påstander ved å flytte seg i rommet, og de har formulert felles brev til statsministeren. Hovedkomponenten i alle de fire rettighetsverkstedene, har vært gruppearbeid hvor ungdommene har fylt ulike rettighetsplakater med sine erfaringer, meninger og anbefalinger knyttet til rettighetene.

Til de ulike rettighetsplakatene har vi brukt følgende formuleringer:

Alle barn og unge har rett til å være trygge/ha det trygt og godt
Alle barn og unge har rett til å få hjelp når de trenger det
Alle barn og unge har rett til å gjøre gøyale ting/ha det gøy
Rett til å lære/lære ting som er viktig og spennende
Alle barn og unge er like mye verdt
Alle har rett til å få en jobb
Rett til å ha det bra hjemme
Rett til å gå på skole
Rett til å delta på fritidsaktiviteter

Vi har endret formuleringene underveis i prosjektet etter erfaringer fra de enkelte verkstedene og innspill fra ungdommer og voksne. Én utfordring har vært å utvikle formuleringer som er tydelige og konkrete nok, og som oppleves relevante for ungdommene selv og deres hverdag, uten å legge for sterke føringer. Dette ønsker vi å ha videre fokus på.

Veien videre

Det er flere mulige prosjekter i lys av *Vi har også en stemme*. Blant annet kommer vi til å se på muligheten for å skrive en medvirkningshåndbok, som samler våre og andres erfaringer på medvirkningsfeltet. I tillegg ser vi behov for at det bør utvikles gode spørsmålsformuleringer knyttet opp mot barn og unges opplevelse av virkeligheten i lys av ulike rettigheter, som verken legger ord i munnen på ungdommene, eller som blir for abstrakte.

Nasjonale og lokale anbefalinger

Senere i temanummeret kan du lese noen av ungdommenes tanker, drømmer og

erfaringer knyttet til det å være ung med utviklingshemming i Norge i 2023. Basert på rådene fra ungdommene selv, og våre egne erfaringer fra prosjektet, har vi utviklet noen anbefalinger vi mener det er verdt å jobbe videre med. De finner du bakerst i dette kapitlet.

Anbefalte ressurser

Barneombudet har skrevet en egen medvirkningshåndbok. Den beskriver noen metoder for å involvere barn og unge i viktige saker. Du finner medvirkningshåndboka på Barneombudets nettsider: www.barneombudet.no.

I tillegg har Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) utviklet en egen veileder som handler om hvordan man kan involvere barn og unge i prosesser på systemnivå. Veilederen er tilgjengelig på Bufdirs hjemmesider under fanen veiledere, retningslinjer, faglige anbefalinger og rutiner.

På Redd Barna sine hjemmesider finner du en egen side om barns medvirkning, med beskrivelser av prinsipper og metoder som kan hjelpe deg å legge til rette for god og meningsfull medvirkning fra barn og unge. www.reddbarna.no

Litteratur

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2016). NOU 2016: 17. *På lik linje – åtte løft for å realisere grunnleggende rettigheter til personer med utviklingshemming*. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/nou/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf>

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2013). *Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne*. Hentet fra: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bl/sla/funk/konvensjon_web.pdf

Barnekonvensjonen. (2003). *FNs konvensjon om barnets rettigheter: Vedtatt av De Forente Nasjoner den 20. november 1989, ratifisert av Norge den 8. januar 1991: Revidert oversettelse mars 2003 med tilleggsprotokoller*. Oslo: Barne- og familiedepartementet.

Bossy, D., & Hervie, V. M. (2021). *Mellom idealer og praksis: Ivaretagelse av rettigheter til barn med funksjonsnedsettelse*. Velferdsforskningsinstituttet NOVA – OsloMet. Hentet fra: <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/bitstream/handle/11250/2767443/NOVA-Rapport-6-2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Gitlesen, E. & Vandvik, G. (2017). *Vi har også en stemme*. Rapport fra en rettighetsworkshop hvor 13 barn og unge med utviklingshemming delte sine erfaringer, tanker og meninger. Hentet fra: <https://www.reddbarna.no/content/uploads/2021/01/Rapport-Vi-har-ogs%C2%A5-en-stemme1.pdf>

Meld. St. 8 (2022–2023). *Menneskerettar for personer med utviklingshemming – det handler om å bli hørt og sett*. Kultur- og likestillingsdepartementet. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-8-20222023/id2945431/>

Sandvin, T. J. (2016). Utviklingshemmet av hvem? I Ellingsen, K. E. (2016). *Utviklingshemming og deltakelse* (2. utg., s. 91–118). Universitetsforlaget.

Slette, L & Westergård, B-E (2020). *Vi må bli hørt og sett. Det handler om respekt!* Hentet fra: <https://bufdir.no/contentassets/94c3ad08d7e045a99fbff6e16aca76eb/skjermettversjon-rapport-rettighetsseminar-2019.pdf>

Nasjonale anbefalinger	Lokale anbefalinger
<p>Vi anbefaler at det etableres et nasjonalt kompetansesenter for barn og unges medvirkning, som inkluderer kompetanse på medvirkning for barn og unge med utviklingshemming</p>	<p>Vi anbefaler at alle som møter barn og unge med utviklingshemming i sitt daglige virke får kunnskap om FNs barnekomités 9 prinsipper for medvirkning, og at de får kunnskap om, og kan anvende ulike medvirkningsmetoder, slik at personene det gjelder får komme til orde i saker som angår dem</p>
<p>Vi anbefaler at det utvikles gode og forskningsbaserte medvirkningsmetoder og -modeller for at stemmene til unge med utviklingshemming skal bli hørt i saker som angår dem (jf. barnekonvensjonen artikkel 12)</p>	<p>Vi anbefaler at bestemmelsene i barnekonvensjonen og CRPD konkretiseres i lokale (kommunale) planer, for å sikre at rettighetene i større grad blir forstått og oppfylt ute i tjenestene</p>
<p>Vi anbefaler at det frembringes mer kunnskap om hvordan retten til medvirkning for barn og unge med utviklingshemming kan styrkes både nasjonalt og lokalt</p>	<p>Vi anbefaler at det jobbes systematisk med å styrke retten til å bli hørt for unge med utviklingshemming gjennom kommunale og fylkeskommunale medvirkningsorgan, som ungdomsråd</p>
<p>Vi anbefaler at alle som jobber med unge med utviklingshemming spesielt, og andre funksjonsnedsettelse generelt, får en systematisk opplæring og veiledning i barnekonvensjonen og CRPD</p>	<p>Vi anbefaler at videregående skoler i større grad tilbyr rettighetsopplæring overfor elever med utviklingshemming, og at lærere spesielt og ledelsen generelt får kjennskap til ulike medvirkningsmetoder</p>
<p>Vi anbefaler at det utvikles en medvirkningshåndbok, slik at andre i større grad kan nyttiggjøre seg kunnskapen og erfaringene som finnes på dette feltet, nasjonalt og internasjonalt</p>	
<p>Vi anbefaler at TV BRA sikres rammevilkår for forutsigbar drift, slik at de kan opprette flere redaksjoner på tvers av landet</p>	

FANTASTISKE Solgården i Spania

trygghet, trivsel og glede

Feriestedet som ble bygget for at akkurat DERE skulle få en fin ferie! Solgården ligger ved byen Villajoyosa på Costa Blanca i Spania. Solgården har i over 50 år vært funksjonshemmedes eget feriested. Nå mer spennende og innholdsrik enn noen gang! Solgården er et ypperlig feriested for flere generasjoner.

Turer tilrettelagt for utviklingshemmede

13.06. - 27.06. 2 uker fra Oslo

For en uke - ring oss for pris

08.08. - 15.08. 1 uke fra Oslo

Sommerturer

27.06. - 11.07. 2 uker fra Stavanger

11.07. - 25.07. 2 uker fra Oslo via Stavanger

25.07. - 08.08. 2 uker fra Oslo

For turene tilrettelagt for utviklingshemmede gjelder:

- Trygg ferie
- Helpensjon
- Norsk helsepersonell
- Bagasjeservice
- Eget fly
- Aktiviteter
- Underholdning.

For sommerturer gjelder:

- Trygg ferie
- Eget fly
- Halvpensjon
- Barneklubber
- Aktiviteter og underholdning for hele familien.

Solgården er tilrettelagt for rullestolbrukere.

For mer informasjon og bestilling: solgarden.no
tlf 24 14 66 60 • e-post: booking@solgarden.no

Følg oss på

Medvirkning for alle – fra rettighet til realitet

Grete Vandvik, spesialrådgiver i Redd Barna,
grete.vandvik@reddbarna.no

«Medvirkning passer ikke for alle barn og unge.»

«Det funker best for de ressurssterke, de som sitter
i ungdomsråd og sånn.»

«Det er ikke alle barn som har det som trengs for å kunne
medvirke.»

«Det gir dem et ansvar de ikke har forutsetninger for å ta.»

«Det kan gi dem forventninger vi ikke er i stand til å innfri.»

«Vi lurer dem bare, det er jo vi som uansett vet hva som
er best for dem.»

Grete Vandvik.
Foto: Inge Lie, Redd Barna

Slike utsagn møter vi i Redd Barna jevnlig i vårt arbeid for å styrke barn og unges rett til medvirkning. De bunner gjerne i myter om hva medvirkning er. Barn og unge med utviklingshemming rammes både av fordommer knyttet til dem som mennesker og hva de kan og ikke kan, og myter knyttet til hva medvirkning er. De møtes av holdninger som sier at de ikke kan forstå og at de ikke kan prestere, og at medvirkning handler om å kunne – og å prestere.

Men barn og unge med utviklingshemming er ikke bare passive mottakere av voksnes omsorg og beskyttelse, de er fullverdige og selvstendige individer med egne tanker og meninger, og med ressurser og handlekraft. Og det å medvirke er ikke en prestasjonsøvelse. Medvirkning er heller ikke å bestemme, å alltid få viljen sin eller å bli sittende med ansvaret. Medvirkning er ikke forbeholdt noen utvalgte. Å medvirke er en rettighet som tilhører alle barn og unge.

FNs konvensjon om barnets rettigheter gir alle barn og unge under 18 år egne, selvstendige rettigheter, ikke i kraft av den voksne de en gang skal bli, men i kraft av det barnet de er her og nå. Barnekonvensjonen gir barn rett til særlig omsorg og beskyttelse, men den slår også fast at barn har rett til å få informasjon, til å tenke selv og forme sine egne meninger, til å ytre seg fritt, til å organisere seg og å demonstrere, og til å påvirke det som angår

dem. Artikkel 2 i barnekonvensjonen sier at alle barn har de samme rettighetene og at ingen skal diskrimineres, og artikkel 7.3 i FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) understreker at barn med funksjonsnedsettelse har rett til å bli hørt på lik linje med andre barn.

Hva er medvirkning?

Redd Barna er en barnerettighetsorganisasjon, og vår forståelse av hva barns medvirkning handler om, tar derfor utgangspunkt i FNs barnekonvensjon. Artikkel 12 i barnekonvensjonen slår fast at ethvert barn har rett til å uttrykke sine synspunkter fritt og få disse vektlagt i tråd med alder og modenhet. Det handler om å kunne utøve innflytelse i eget liv og i den verden du lever i, fra du blir født og i økende grad etter hvert som du blir eldre. Dette er ikke viktig fordi det er en rettighet. Det er en rettighet fordi det er viktig. Og det er viktig for alle mennesker.

Medvirkning tar mange ulike former. Noen ganger medvirker ett barn i en sak som gjelder den enkelte, andre ganger medvirker mange barn sammen, eller noen barn snakker på vegne av flere enn seg selv, som i et elevråd. Noen ganger kan medvirkning ta form av store organiserte begivenheter, andre ganger finner det sted i hverdagslige møter mellom mennesker, som et barn og en forelder, eller en ungdom og en støttekontakt.

Hvorfor er medvirkning viktig?

Å medvirke er et grunnleggende menneskelig behov. Vi har alle et behov for å oppleve tilhørighet og anerkjennelse,

utøve en grad av kontroll i vårt eget liv, påvirke omgivelsene våre, og bidra med noe som har betydning. Som tittelen på Stortingsmelding 8 sier; «det handler om å bli hørt og sett.» Å føle seg verdifull er sentralt for oss mennesker. Å medvirke er å ikke bare bli sett *på* – men å virkelig bli sett, som den du er og alt det du har å bidra med av tanker, ideer og synspunkter.

Ofte medvirker barn og unge innenfor strukturer som er utviklet av voksne, men medvirkning kan også være initiert og drevet fram av barn og unge selv. Barn og unges medvirkning er ikke bare noe vi voksne har konstruert, det er noe barn og unge gjør allerede. Overalt og hele tiden prøver de å påvirke omgivelsene sine. De tar initiativ, de utfordrer oss, de gjør motstand når de opplever at noe er urettferdig, og de søker å gjøre en forskjell.

Vårt ansvar som voksne er å anerkjenne det, legge til rette for det, lytte til det og ta det på alvor.

Videre trenger vi barn og unges erfaringer, synspunkter, ideer og perspektiver for å komme fram til gode løsninger, fatte kloke beslutninger og iverksette tiltak som fungerer for de det gjelder. For å kunne vurdere hva som er det beste for et barn, må vi lytte til barnet selv.

I prosjektet *Vi har også en stemme* ble vi kjent med ungdommer som liker å game, lage mat, gå tur, høre på musikk, ri, spille brettspill, svømme, sove, strikke, skrive historier, danse, spille fotball, se på jenter, være på skolen, rydde og spille teater. Vi ble kjent med ungdommer som ler av morsomme filmer på YouTube, av rare ting som skjer i bøker, av mammaer og pappaer, når noen kiler, av pingviner, av blonde-

vitser, og når assistenter gjør teite ting. Vi ble kjent med ungdommer som er gode på å huske ting, trøste folk, flette hår, trene, skravle, synge karaoke, klemme, fargelegge, høre hvilke instrumenter som er med på sanger, og kjøre fort med rullestol. Felles for dem alle er at de er opptatt av å ta vare på de som betyr mest for dem; familie, venner, kjæledyr, kjærester, lærere og assistenter.

Barn og unge er de fremste ekspertene på hvordan de selv har det og hvordan de ønsker å ha det. Barn og unge med utviklingshemming vet aller best hvordan det er å være dem. De sitter på selvstendige og unike erfaringer og perspektiver som er verdifulle og viktige å lytte til, for å kunne skape et samfunn som er bra for alle!

Vi lever i en tid hvor demokratiet er under press. Demokratiet står sterkere når flere engasjerer seg og bruker stemmen sin. Gjennom medvirkning blir barn og unge styrket i troen på at deres egne meninger har betydning og at de har noe å bidra med som er verdifullt for fellesskapet de er en del av. De får øve seg på å forme og uttrykke egne meninger, men de lærer også å lytte til, respektere og lære av andre barn og unges erfaringer, perspektiver og meninger. Medvirkning handler ikke bare om å komme med en ønskeliste eller å stille krav, det handler om å samarbeide med andre, og å jobbe sammen mot et mål. Når barn og unge medvirker, gjør det også at vi voksne blir mer bevisst på viktigheten av å slippe ulike stemmer til. Særlig fordi barn og unge med utviklingshemming diskrimineres og møtes av mange fordommer, trenger vi som utgjør majoritetsbefolkningen deres

perspektiver for å bli opplyst og bli utfordret på egne fordommer.

Å kunne medvirke er en rettighet i seg selv, men barn og unges medvirkning styrker også oppfyllelsen av andre rettigheter. Medvirkning gir barn og unge et verktøy de selv kan bruke for å hevde sine rettigheter, enten det er retten til en skole som er tilrettelagt for elever som bruker rullestol eller det er retten til å delta på en fritidsaktivitet de selv synes er gøy. Mange av ungdommene som medvirket i *Vi har også en stemme*, fortalte at de var blitt utsatt for mobbing, og for flere av dem hadde det pågått over lang tid uten at de hadde fått hjelp. Når barn og unge erfarer at deres stemme blir lyttet til og tatt på alvor, vil de også kunne føle seg tryggere på å si ifra om de opplever at andre utsetter dem for noe som er vondt, ubehagelig eller urettferdig, både her og nå og i fremtiden. Slik bidrar medvirkning også til bedre beskyttelse.

Hva innebærer det at medvirkning er en rettighet?

At medvirkning er en rettighet innebærer at det ikke skal være tilfeldig eller avhengig av hvem du er eller hvor du bor eller kommer fra, om du får påvirke når det er noe som angår deg. Det skal ikke være opp til de voksne om de vil lytte til barn. Ingen barn skal måtte bevise at de er verdige å bli hørt, for rettigheter er ikke noe du skal gjøre deg fortjent til. Alle barn har krav på å bli hørt på sine egne premisser og forutsetninger, og det er vårt ansvar som voksne å legge til rette for at det skjer i virkeligheten. I barnekonvensjonens artikkel 12 står det at partene, altså de

statene som har forpliktet seg til å følge konvensjonen, skal garantere barnet retten til å bli hørt. Dette betyr at myndighetene har en plikt til å aktivt sørge for at ethvert barn får oppfylt sin rett til å uttrykke sine meninger og få disse vektlagt.

Selv om Norge har forpliktet seg til å følge barnekonvensjonens bestemmelser, vet vi at vi fortsatt har en lang vei å gå for å oppfylle retten til å bli hørt for alle barn i praksis. Barn og unge med utviklingshemming blir hørt i langt mindre grad enn andre barn og unge. For å styrke oppfyllelsen av retten til medvirkning for alle barn, inkludert barn og unge med utviklingshemming, trenger vi å slå hull på mytene om hva medvirkning er, og bygge en bedre felles forståelse.

For det første

Medvirkning er ikke en rettighet bare for de som snakker høyest eller er mest velartikulert. Medvirkning handler ikke bare om å snakke. Artikkel 12 i barnekonvensjonen slår klart fast at barn har rett til å *uttrykke* sine synspunkter fritt. Barn har rett til å uttrykke seg på den måten som passer best for dem, enten det er verbalt eller skriftlig, gjennom tegning, gjennom lek, eller på andre måter. Gester, ansiktsuttrykk og kroppsspråk er også en måte å uttrykke seg og kommunisere på. Noen ganger kan barn og unges uttrykksformer utfordre voksne, eller være krevende å forstå. Men det er ikke barns ansvar å uttrykke seg på en gitt måte, det er vårt ansvar som voksne å møte barns ulike uttrykksmåter med respekt og ønske om og vilje til å forstå. I *Vi har også en stemme* uttrykte deltakerne seg på ulike måter.

Noen likte best å snakke, andre likte best å tegne, eller skrive på post-it lapper. Der deltok også ungdom som brukte grid (digitalt kommunikasjonsverktøy) for å kommunisere. FNs komité for barnets rettigheter, som følger med på hvordan de ulike statene følger opp sine forpliktelser etter barnekonvensjonen, understreker i generell kommentar nr. 12 om barnets rett til å bli hørt (2009), at barn og unge må få den støtten og de verktøyene de trenger for å kunne uttrykke sine meninger og kommunisere på egne premisser.

Verken artikkel 12 i barnekonvensjonen eller artikkel 7.3 i CRPD oppstiller noen nedre aldersgrense for retten til å bli hørt. Alder og modenhet skal ikke være til hinder for å få uttrykke seg og bli lyttet til. Voksne skal alltid lytte til barn og ta barn på alvor, og så vil alder og modenhet være en av flere faktorer som inngår i vurderingen når barnets meninger skal vektlegges.

For det andre

Retten til å bli hørt er en rettighet, og ikke en plikt, og medvirkning er ikke å bestemme, men å *påvirke* – gjennom å uttrykke seg, bli lyttet til, og bli tatt på alvor. For at barn og unge skal oppleve å påvirke på ekte, må de også se resultatene av sin medvirkning. Det betyr ikke at alt det de foreslår skal tas til følge. Det betyr at vi voksne har et ansvar for å ta meningene og innspillene deres på alvor, vurdere det på ekte, og melde tilbake til barna eller ungdommene hva som ble utfallet, hvordan innspillene deres ble vektlagt og hvorfor beslutningene ble som de ble. Det er ikke barna eller ungdommene som sitter med

ansvaret. Tvert imot bidrar deres medvirkning til å ansvarliggjøre oss voksne i enda større grad for de beslutningene vi tar.

Og til slutt

Medvirkning handler ikke bare om å hente ut kunnskap eller meninger fra barn. FNs barnekomité har understreket at medvirkning må forstås som kontinuerlige prosesser hvor barn og voksne kommuniserer og samhandler, og hvor barn blir møtt med respekt og erfarer at deres stemme blir tatt på alvor og har virkning i fellesskapet. Barn må få tilstrekkelig og forståelig informasjon om den verden de lever i, og de må oppleve at de har noen å gå til med spørsmål, bekymringer, tanker og synspunkter. Ingen barn eller ungdom går rundt med alle meningene sine fiks ferdig i en sekk på ryggen. Medvirkning handler også om å støtte barn og unge i å forme egne meninger, gi dem tid til å finne ut av hva de mener, og gi dem rom for å ombestemme seg.

Medvirkning er ikke vellykket bare de gangene et barn forteller oss voksne noe vi ikke visste fra før, eller de gangene medvirkningen har resultert i store, synlige endringer. Medvirkning er vellykket hver gang barn eller ungdom opplever å faktisk ha blitt tatt på alvor.

Medvirkning handler både om at barn og unge skal kunne påvirke sitt eget liv, og å kunne bidra med noe som har betydning i et fellesskap. Når ungdommene som medvirket i *Vi har også en stemme* delte sine drømmer med oss, handler disse både om å sitte ved roret i eget liv, kunne ta egne valg, eie egen bolig, tjene egne penger, oppleve spennende ting og reise til

spennende steder. Men de handler også om å bety noe for andre, jobbe, bidra til fellesskapet, og hjelpe de som trenger det.

Som en av ungdommene sa: «Vi føler oss like mye verdt når vi blir møtt med respekt, og når vi kan hjelpe folk.»

I prosjektet *Vi har også en stemme*, har Stiftelsen SOR og Redd Barna gjennomført rettighetsverksteder hvor ungdommer med utviklingshemming har medvirket med sine erfaringer og meninger. Dette har vi gjort for å løfte deres stemmer og sette fokus på deres rett til å bli hørt. Men den aller viktigste medvirkningen for barn og unge skjer ikke i et prosjekt. Den aller viktigste medvirkningen skjer i den virkeligheten barn og unge lever i hver dag.

Litteratur

Barnekonvensjonen. (2003). *FNs konvensjon om barnets rettigheter: Vedtatt av De Forente Nasjoner den 20. november 1989, ratifisert av Norge den 8. januar 1991: Revidert oversettelse mars 2003 med tilleggsprotokoller*.

Oslo: Barne- og familiedepartementet.

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2013). *Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne*. Hentet fra:

https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/sla/funk/konvensjon_web.pdf

Komiteen for barnets rettigheter. (2009). *Generell kommentar nr. 12. Barnets rett til å bli hørt*.

Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/barnets-rettigheter/generell-kommentar-12.pdf>

Foto: Titt Melhuus

Verdien av medvirkning

Linn Løvlie Slette, spesialrådgiver i Stiftelsen SOR,
linn@stiftelsensor.no

Barneombudet har et overordnet ansvar for å sikre at barns rettigheter, behov og interesser blir tatt hensyn til på alle samfunnsområder. Og dette samfunnsoppdraget løses best ved å høre på hvilke erfaringer og tanker barn i Norge har. Derfor inviterte vi Silje Steinardotter Hasle, seniorrådgiver i Barneombudet, med på et rettighetsverksted i Oslo. I dette intervjuet kan du lese litt mer om hvorfor Barneombudet mener at prosjekter som Vi har også en stemme er viktig, og hva de mener skal til for å sikre at retten til å bli hørt faktisk blir oppfylt i praksis.

Foto: Barneombudet

Hvorfor er prosjekt som Vi har også en stemme viktig, sett med Barneombudets briller?

Barneombudets erfaring er at barn med utviklingshemming ofte ikke blir hørt. Det gjelder både i spørsmål om deres egen hverdag, men også at de som gruppe ikke blir hørt i større samfunnsspørsmål. Det kan være mange grunner til det, men det handler ofte om holdninger og mangel på kunnskap. Nettopp derfor er det så viktig med prosjekter som sprer kunnskap om verdien av medvirkning og hvordan god medvirkning kan skje i praksis.

Som også dere erfarer vet vi i fra forskning at barn og unge med utviklingshemming i liten grad blir hørt i saker som angår dem. Hvordan kan vi skape en kultur for at unge med utviklingshemming i større grad kan få komme til ordet?

Det er viktig å spre kunnskap om verdien av medvirkning, og om hvordan man kan sikre god medvirkning i praksis. Mange tenker nok dessverre fortsatt at barn med utviklingshemming ikke har de samme forutsetningene for å medvirke, eller at det krever tilrettelegging som er vanskelig å få til. De rundt barna må få kunnskap om at alle barn kan medvirke, og at det handler om å tilrettelegge på en god måte. Det er viktig at de som er rundt barna erfarer i praksis hvordan medvirkning bidrar til å gi mestring og økt livskvalitet for barnet selv, og at det gir nærpersionene helt nødvendig kunnskap.

For å få til bedre og mer systematisert medvirkning fra alle barn, har dere i Barneombudet jobbet mye med å etablere et statlig kompetansesenter for barns medvirkning. Hvorfor er det viktig å få til, og hvordan skal man sikre at alle stemmer blir hørt?

Når myndighetene utvikler nye tiltak og ny politikk er det viktig at de innhenter kunnskap fra barn selv. Barn har også rett til å medvirke til dette etter barnekonvensjonen. Likevel er vår erfaring at barn ofte ikke får delta i disse prosessene, og at det er lite kompetanse i de statlige organene om hvordan medvirkning kan gjennomføres på en god måte. Dette gjelder kanskje særlig barn som trenger tilrettelegging for å gi uttrykk for synet sitt, og ikke deltar like aktivt i etablerte medvirkningsorganer som elevråd og ungdomsråd.

Vi mener derfor at myndighetene må opprette et nasjonalt kompetansesenter som kan bidra med kunnskap, og veilede for eksempel utvalg, departementer og direktorater om hvordan de kan skape gode medvirkningsprosesser. En del av deres oppgave må nettopp være å bidra til at alle barn kan bli hørt, og at det er nok kompetanse i hvordan man kan tilrettelegge for eksempel for barn med utviklingshemming. Senteret kan også samle kunnskap fra barn og unge selv, og dermed bidra til at alle stemmer blir hørt. Et godt eksempel på dette er Irland. Der har staten en egen enhet som jobber spesielt med å sikre medvirkning for yngre barn eller barn i sårbare situasjoner.

Å rekruttere deltakere til «Vi har også en stemme» har vært en tidkrevende jobb. Vi har blant annet møtt flere nedvurderende kommentarer fra voksne om hva de tror ungdommene kan bidra med – noe som har vært en stor hemske for rekrutteringen. Hvordan kan man legge til rette for at synet på personer med utviklingshemming blir mer mulighetsorientert ute i tjenestene?

Jeg tror det er viktig å spre kunnskap om hva medvirkning faktisk handler om, og hvilken verdi det har for barnet selv. Vår erfaring er at voksne nærpå personer ofte ønsker å beskytte barna, og kanskje under vurderer hva de kan bidra med. Noen kan kanskje være redde for å utsette barnet for noe som ikke er ålreit. Da er det viktig å få frem at medvirkning ikke bare handler om at vi voksne skal få svar på det vi lurer på. Det er en rettighet barn har til å få uttrykke det som er viktig for dem – ut fra sin situasjon og sine forutsetninger. Det betyr at alle barn kan og skal få medvirke, men det stiller krav til at vi har gode prosesser som sikrer at medvirkningen gjennomføres på en måte som er til barnets beste. Igjen tror jeg løsningen er å spre kunnskap for å endre holdninger. Det å vise at medvirkning er mulig å gjennomføre for alle barn, og at det har en enorm verdi for barnet – men også for de voksne rundt. Vår erfaring er at barns synspunkter alltid tilfører helt essensiell kunnskap som vi må kjenne til om vi skal gjøre det som er bra for barn.

Foto: Titt Melhuus

Livserfaringene: funn fra prosjektet

Linn Løvlie Slette, spesialrådgiver i Stiftelsen SOR,
linn@stiftelsensor.no

Ungdommene som har deltatt på de ulike rettighetsverkstedene vi har arrangert har uendelig mange ting på hjertet. De drømmer om å få seg en jobb. De ønsker å få elske den de vil. De mener Norge må gjøre mer for å hjelpe ungdommene i Ukraina. Og de forteller om mobbing. Felles for ungdommene er at de sjelden blir hørt når de ytrer seg, og de blir sjelden spurt om ting som er viktig for dem. I denne artikkelen kan du lese om noen av de viktigste funnene fra prosjektet. Sitatene som brukes her, og i tidsskriftet for øvrig, er anonymisert og navnene er fiktive. Sitatene er hentet direkte ut fra rettighetsplakatene eller det transkriberte datamaterialet vi redegjorde for innledningsvis i dette temanummeret.

Vi har også
en stemme

Å ikke bli tatt på alvor

Arrangør: *I går sa du at det er viktig at vi har noe som heter...*

Mats: *Ytringsfrihet.*

Arrangør: *Men du blir ikke hørt for det?*

Mats: *Nei.*

Flere av ungdommene vi har møtt i prosjektet forteller om at de ikke blir tatt på alvor. Slik de opplever dette, arter det seg på ulike måter, alt fra at andre gjør ting for dem som de egentlig kan klare selv, og at de ikke får brukt evnene sine, til at de blir holdt utenfor eller behandlet urettferdig, eller at voksne ikke følger opp når de sier ifra om ting eller spør om hjelp. En deltaker fortalte oss at hun gjentatte ganger varslet en lærer om mobbingen hun opplevde på skolen, men at den voksne ikke gjorde noe.

Kathrine: *Ja, jeg ble mobbet. Og hver gang jeg sa det til en voksen, så sa de alltid: «Ja, ok.» Og jeg stod bare der og bare sånn: «Hæ? Er det alt?».*

Joachim: *Ja, jeg tror at hvis ingen voksne hører og du ikke får den hjelpen du trenger, så ville jeg kanskje også gitt opp etter hvert, når du spør om hjelp og ikke får det.*

Opplevelsen av å ikke bli tatt på alvor er noe vi også kjenner igjen fra andre prosjekter og forskning (Kittelsaa, 2014; Gitlesen & Vandvik, 2017; Tøssebro, 2019; Slette & Westergård, 2020; Westergård, 2021). Og det kan være flere grunner

til at utviklingshemmede ikke føler, og faktisk ikke blir, tatt på alvor. En grunn kan være den konstante barnliggjøringen som mange med nedsatt kognitiv fungering til stadighet opplever. Samtidig er de, som Sundet (1997) påpeker, forhåndsdefinerte mennesker. Personer med kognitiv funksjonsnedsettelse blir med andre ord kategorisert og diskriminert fordi de blir tillagt egenskaper på bakgrunn av samfunnets oppfatninger og holdninger av hvem de er som mennesker (Slette & Finden, 2023, s. 32).

Mobbing

Harald: *Jeg ble mobbet på barneskolen, og har vanskelig for å snakke med folk. Men ingenting er umulig, men for noen tar ting litt lengre tid.*

Kine: *Man får kommentarer når man sitter i rullestol*

Sara: *Jeg har fått stygge kommentarer på TikTok: «Hvis jeg hadde fått ryggmargbrokk hadde jeg drept meg».*

Fra forskning vet vi med sikkerhet at mobbing i stor grad gir psykiske vansker hos personer med utviklingshemming, og at de generelt er mer sårbare for psykososiale belastninger sammenlignet med befolkningen for øvrig (Hove, Assmus & Hovik, 2016). De fleste som har vært med i vårt medvirkningsprosjekt forteller om mobbing, eller utestenging og baksnakking. De forteller også at de opplever at voksne rundt dem sjelden gjør noe, eller nok, for å stoppe krenkelsene.

Ahmed: *På barne- og ungdomsskolen følte jeg meg utrygg på grunn av mange år med mobbing. De voksne varslet at det skulle ta slutt, men det bare fortsatte. I starten var jeg redd for å si ifra fordi jeg trodde at mobbingen kom til å bli verre.*

Emma: *Lærerne må ta tak i det som skjer.*

Og hvis det er slik at om man ikke vet at man har rett til å si i fra, eller omgivelsene ikke legger til rette for at en skal tørre å si ifra – har man da reell mulighet til å bestemme og ha innflytelse på eget liv? (Witsøe & Kittelsaa, 2019). Heldigvis forteller noen ungdommer oss at de har lært seg noen mestrings- eller hjelpestrategier for å ivareta seg selv. Slike mestringsstrategier vet vi kan ha stor betydning for om negative livshendelser gir psykiske plager eller ikke (Hove, Assmus & Hovik, 2016).

Kim: *Man må si positive ting til seg selv, da kan man føle seg bedre.*

Trude: *Man kan ringe alarmtelefonen om vold skjer hjemme. Viktig å ringe noen.*

Trine: *Hvis du ikke tør, så må du trene på det hjemme. Jeg tør ikke å snakke om følelsene mine på skolen alltid, for jeg tør ikke si noe feil.*

Noen ungdommer plasserer også mobbingen utenfor seg selv:

Jon: *De som baksnakker har det utrygt.*

Ali: *Om noen mobber deg, er det ikke du som er problemet, men den som mobber.*

Skolen – en viktig arena for læring, vennskap og medvirkning

Idil: *Vi trenger flere lærere i klasserommet for å lære. Da hadde det også blitt mindre mobbing.*

Karianne: *Vi får ikke vite hva elevrådet gjør og jobber med.*

Roger: *Jeg synes det er vanskelig å be om hjelp. Det er viktig at lærerne spør om vi trenger hjelp.*

Vegard: *På min gamle skole var nesten ingenting tilrettelagt: ingen heis eller rampe. Skolen jeg går på nå er bra tilrettelagt, men folk tar heisen når de ikke trenger det – særlig lærerne.*

Skolen har vært viktig for alle ungdommene som har deltatt på våre rettighetsverksted, både som en arena for læring, for vennskap, og for medvirkning. Opplæringstilbudene til personer med utviklingshemming har likevel vært, og er til stadighet, gjenstand for mye kritikk. Av forskning vet vi at innholdet i og organiseringen av skole- og opplæringstilbudene ofte er påvirket av svake forventninger til elever med utviklingshemming sine læringsmuligheter (Sandvin, 2016; Wendelborg, Kittelsaa & Wik, 2017). I en rapport fra Redd Barna¹ sier ungdommer med ulike funksjonshindringer dette: «*Dårlige erfaringer fra skolehverdagen påvirker oss, det påvirker*

1) Du kan heller gå tur med mattelæreren (2023).

Foto: Thomas Devik

selvtilliten, selvfølelsen og interessen for å begynne med fritidsaktiviteter sammen med andre. Det skjer fordi vi gang på gang har møtt fordommer og lave forventninger, blitt tatt ut av timen og fellesskapet, eller pusket for hardt fordi de voksne ikke forstår grensene våre. Men det trenger ikke være sånn. Og det har ikke alltid vært sånn. For vi har også møtt lærere som har gjort en kjempeinnsats, sett oss, hørt på oss og gjort de tilpasninger som trengs for at vi kan være med. Vi har hatt lærere som har sørget for at vi har vært en del av fellesskapet og kjent at her hører vi til. Vi har hatt lærere som har spurt hva vi trenger, som har sett hva som bor i oss. Vi har hatt lærere som vi har kunnet snakke med, og om vi har kunnet gå til hvis det er noe (s. 7)». Likevel påpeker Barneombudet (2017) at elever som har vedtak på spesialundervisning i liten grad får delta i beslutninger som gjelder eleven selv – og at elevene ikke blir hørt og sett i saker om deres skolehverdag. Manglende medvirkning kan redusere både utbytte og trivsel i skolen. Og når kunnskapen om den enkeltes ønsker, behov og forutsetninger for medvirkning er mangelfull, fører det også til mangelfull tilrettelegging (Witsøe & Kittelsaa, 2019, s. 77).

Flere av ungdommene som medvirket i *Vi har også en stemme*, var opptatt av at lærerne må høre mer på dem og legge bedre til rette slik at de kan lære på måter de trives med og oppleve mestring og trivsel i skolehverdagen.

Julie: *Alle kan lære med tilrettelegging. Da blir skolen bedre for alle.*

Håkon: *Det er viktig med respektfulle*

*lærere. Det er en grunn til at vi går i tilrette-
lagt klasse: der er det lærere som forstår».*
Ungdommene var også opptatt av skolen som en arena for vennskap og at det er viktig at alle får være en del av fellesskapet.

Jenny: *Viktig at det er et bra miljø på skolen, med respekt for hverandre. Man må ta vare på hverandre, og ikke utestenge.*

Morten: *Venner er bra med å gå på skole: Vi støtter og hjelper hverandre*

Positive fremtidsutsikter?

Maren: *Drømmer om å ha en trygg jobb, for eksempel i en matbutikk.*

Shinwar: *Det er viktig å kunne gjøre noe man liker – å få en drømmejobb.*

Torje: *Jeg må begynne å tenke på om jeg vil bo alene eller sammen med venner.*

Ida: *Håper å finne meg en kjæreste, så vi kan finne oss en leilighet sammen.*

Truls: *Jeg skal på folkehøgskole etter sommeren. Det blir gøy.*

Tjenestene og tilbudene til utviklingshemmede har endret seg i positiv retning de siste årene. Løsningene etter ansvarsreformen har i stor grad vært standardisert ut fra en antakelse om hva personene kan oppnå, og hvem de er. Fordi vi i større grad har begynt å se på hva som bor i hvert enkelt menneske, med dets iboende evner, verdier og ressurser – og ikke hva som bor i én homogen gruppe, har vi også fått større spredning i ulike tilbud og tjenester.

Og det er kanskje derfor våre ungdommer, til forskjell fra noe forskning på voksne med utviklingshemming (Tøssebro, 2019), nettopp snakker om fremtiden og om drømmene sine. Tøssebro (2019) hevder at voksne med utviklingshemming ikke alltid vet hvilke drømmer de har, fordi de ikke kjenner rettighetene sine. Dette er i seg selv et viktig argument for å fokusere på rettighetsopplæring overfor barn, unge og voksne i all overskuelig fremtid.

Ungdommene som deltok på *Vi har også en stemme*, hadde mange ulike drømmer for fremtiden. Disse handlet om alt fra å bestige fjell og vinne i OL, til å få en jobb man trives med og få eie sin egen bolig. Flere av drømmene ungdommene har delt med oss er illustrert på ulike sider i dette tidsskriftet. Og når du leser de ulike drømmene, håper jeg du tenker at de hverken er spesielt spesielle eller særskilte. Det er drømmer hvilken som helst ungdom i Norge kan ha. Heldigvis finnes det aktører som faktisk gjør drømmer om til virkelighet. For eksempel er det etablert et høgskoletilbud til voksne med utviklingshemming ved VID vitenskapelige høgskole. HELT MED er en annen aktør som sørger for at utviklingshemmede får jobb i det ordinære arbeidslivet basert på arbeidstakerens ønsker, drømmer og forutsetninger. TV BRA, som du kan lese mer om avslutningsvis i dette temanummeret, bidrar til at utviklingshemmede selv faktisk blir hørt i saker som er viktig for dem. Slike aktører er med på å endre hvilken forståelse, og hvilket syn vi har på personer med utviklingshemming, autismespekterforstyrrelse eller andre funksjonshindringer, og bidrar til at vi får en bredere og mer

helhetlig forståelse av de av oss med redusert kognitiv fungering. For det er kanskje slik som Sandvin (2016) påpeker, at hindringene for utviklingshemmedes muligheter og deltakelse, har vært plassert i våre egne hoder (s. 112). Det finnes fortsatt flere store hindringer, eller barrierer, knyttet til å leve med utviklingshemming, og spesielt gjelder det knyttet til å bo. Noen av ungdommene i prosjektet formidler disse hindringene på denne måten:

Haakon: *Man kan kun velge én aktivitet i bofellesskap.*

Miriam: *Ikke alle som har rett til assistent får det.*

Ragnhild: *Om man bor i bofellesskap får man sjelden BPA. Da må man følge rytmen til de som jobber i bofellesskapet.*

Og det er nok dessverre noe i dette. For bofellesskap er den vanligste boformen for personer med utviklingshemming (Kittelsaa, 2019), men beboere som selv er i stand til å delta i beslutningsprosesser omkring sitt tjenestetilbud, opplever daglig at små og store beslutninger tas over hodet på dem. Når selvbestemmelsen systematisk settes til side, slutter man til slutt å forvente noe annet (Berg, 2019, s. 242). Tusenkronersspørsmålet blir dermed: hvordan kan man innovere boligfeltet til det beste for de som skal bo, de som eventuelt skal yte tjenester og de som ellers er berørt, eller mener noe om dette feltet?

De store samfunnsutfordringene

Johan: *De som kommer til Norge på grunn av krig bør inkluderes og lære hvordan vi har det i Norge.*

Helene: *Ungdommene i Ukraina har det ikke trygt og godt. De kan komme til Bodø for å få mat og klær.*

Vilde: *Mange barn i Ukraina får ikke hjelp. Send leger, politi og godteri til Ukraina.*

På de forrige sidene har vi presentert noen hovedfunn fra prosjektet. Men ungdommene er også opptatt av andre samfunnsutfordringer som fortoner seg i vår tid. Under de fire rettighetsverkstedene vi har holdt, har konflikten i Ukraina vært et viktig tema. Ungdommene vi har møtt syns ikke Norge gjør nok for å hjelpe ungdommene som bor i det krigsherjede landet, og de har klare oppfordringer til Russlands president (som vi ikke har valgt å sitere her). De løfter også opp andre samfunnsproblemer som vi vet har store implikasjoner på livsutfoldelse og livskvalitet:

Karina: *Det er mange barn som lever med vold i hjemmet. De må få hjelp.*

Omar: *Barn som lever i fattigdom har ikke alltid foreldre som kan ta vare på dem.*

Anders: *Det er mange barn som har foreldre med alkoholproblemer.*

Helt avslutningsvis har vi lyst til å nevne at ungdommene vi har møtt, på lik linje med andre ungdommer, er opptatt av å få

elske den de vil. For i det store og det hele handler pride om helt grunnleggende menneskerettigheter. Det samme gjør *Vi har også en stemme*.

Morten: *Man har rett til å like den man vil; uansett hvem som sier at du ikke har lov til det, så har du lov!*

Audun: *Pride ble ikke markert i 2022 på grunn av skyting. Man må få elske den man vil!*

Lars: *Pride er kjærlighet.*

Og slik vi skal kjempe for at folk skal få elske den de vil, skal vi også kjempe for at unge med utviklingshemming skal bli hørt og sett i samfunnet. I dag. I morgen. Og helt inn i evigheten.

Litteratur

- Barneombudet. (2017). «Uten mål og mening?»: *Elever med spesialundervisning i grunnskolen*. Barneombudets fagrapport 2017. Hentet fra: www.barneombudet.no/vart-arbeid/publikasjoner/uten-mal-og-mening-om-spesialundervisning-i-norsk-skole
- Berg, B. (2019). Når mitt hjem er din arbeidsplass. I Tøssebro, J. (Red.). (2019). *Hverdag i velferdsstatens bofellesskap*. (s. 238–257). Universitetsforlaget.
- Gitlesen, E. & Vandvik, G. (2017). *Vi har også en stemme. Rapport fra en rettighetsworkshop hvor 13 barn og unge med utviklingshemming delte sine erfaringer, tanker og meninger*. Hentet fra: <https://www.reddbarna.no/content/uploads/2021/01/Rapport-Vi-har-ogsA%C2%A5-en-stemme1.pdf>

- Hove, O. Assmus, J. & Havik, O. (2016). *Type and intensity of negative life events are associated with depression in adults with intellectual disabilities*. American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, Vol 121 (5) pp. 419–431, 461,463. Doi: 10.1111/jir.12386
- Kittelsaa, A. (2019). Boligen – hjem og arbeidsplass. I Tøssebro, J. (Red.). (2019). *Hverdag i velferdsstatens bofellesskap*. (s. 95–118). Universitetsforlaget.
- Kittelsaa, A. (2014). Identitet og selvforståelse i møte med hjelpere. I K.E. Ellingsen (Red.), *Vernepleierfaglig kompetanse og faglig skjønn* (s. 47–64). Universitetsforlaget
- Sandvin, T. J. (2016). Utviklingshemmet av hvem? I Ellingsen, K. E. (2016). *Utviklingshemming og deltakelse* (2. utg., s. 91–118) Universitetsforlaget.
- Slette, L. L. & Finden, E. (2023). *Mellom stolene. Om kognitiv funksjonsnedsettelse, sosialisering og eksklusjon fra læringsfellesskapet*. I Dahl, N. C. (2023). *Skyldig? Funksjonshemmedes møte med strafferettspleien*. (s. 27–47). Universitetsforlaget.
- Sundet, M. (1997). *Jeg vet jeg er annerledes – men ikke bestandig. En antropologisk studie av hverdagslivet til fem personer med psykisk utviklingshemming*. Uppsala universitet, Kulturanthropologiska Institutionen
- Tøssebro, J. (Red.). (2019). *Hverdag i velferdsstatens bofellesskap*. Universitetsforlaget
- Wendelborg, C., Kittelsaa, A. & Wik, S. E. (2017). *Overgang skole arbeidsliv for elever med utviklingshemming*. Rapport 2017. NTNU Samfunnsforskning. Hentet fra: <https://samforsk.no/uploads/files/Overgang-skole-arbeidsliv-WEB.pdf>
- Westergård, B-E. (2021). *Livsfortellinger. Å fortelle fra eget liv med hjelp fra en samtalevenn*. Universitetsforlaget
- Witsø, A. E. & Kittelsaa, A. (2019). Aktivt voksenliv? *Beboeres perspektiver*. I Tøssebro, J. (Red.). (2019). *Hverdag i velferdsstatens bofellesskap*. (s. 62–77). Universitetsforlaget.

JEG HAR RETT
TIL Å BLI
BEHANDLET MED
RESPEKT

Brev til statsministeren

Grete Vandvik, spesialrådgiver i Redd Barna,
grete.vandvik@reddbarna.no

I tre av rettighetsverkstedene jobbet ungdommene med å formulere innhold til et brev til statsminister Jonas Gahr Støre. Vi snakket om hva statsministeren har ansvar for og hva de syntes var aller viktigst at statsministeren fikk vite om hva de tenkte på og var opptatt av.

Jonas Gahr Støre. Foto: NTB

«Venner og å ha en fin dag er viktig!»

«Viktig å ta vare på barna og familien deres, også viktig for de i Ukraina.»

Noe av det ungdommene var aller mest opptatt av, var at vi må ta vare på hverandre og hjelpe de som trenger det, enten det er familie eller venner, eller det er mennesker vi ikke kjenner, men som også er like mye verdt som oss. I alle de tre verkstedene fremhevet ungdommene at barn og unge i Ukraina, de som er på flukt, og de som er fattige, må få hjelp. De så på nyhetene og var bekymret for hvordan barna hadde det og om de var trygge.

«Vi vil ha mindre mobbing. Da kan vi få mer hjelp fra voksne. Mobberne har det ofte ikke bra selv. Blir man mobbet kan man gråte mye.»

I alle de tre verkstedene var også ungdommene opptatt av å be statsministeren gjøre mer for å få slutt på mobbing. Å bli mobbet gjør vondt, og man føler seg mindre verdt. Mange av ungdommene hadde opplevd mobbing, og flere av dem over lang tid. De mente at voksne som har ansvaret for å passe på, må gjøre mer for å hjelpe når noen blir mobbet. Flere var også opptatt av rasisme, og ønsket at statsministeren skulle reise rundt og snakke med unge om rasisme og mobbing.

«Det er bra å gå på skolen.»

Skole var viktig for ungdommene i alle de tre verkstedene. De ønsket å fortelle statsministeren at lærerne må høre mer på ønskene til elevene, og at de må tilrettelegge mer, sånn at man får lære på den måten man trives best med. Ungdommene var opptatt av at praksis var en veldig fin måte å lære på for mange av dem.

«Noen kan lære i butikk, og noen kan lære på skolen.»

«Det er viktig å få seg en jobb. Det er bra å ha praksis, og prøve seg på forskjellige ting.»

Flere av ungdommene ønsket å fortelle statsministeren at de hadde fått seg jobb, og noen ville gjerne også fortelle at de hadde ordnet seg jobb selv. Noen hadde fått jobb som kokk, noen hadde fått jobb på et bakeri, og noen hadde fått jobb i barnehage og fikk lære de små barna å danse. Men noen likte også best å være hjemme og game. Det er viktig å ha forskjellige ting å gjøre, som en trives med.

«Alle trenger et sted der de kan være seg selv.»

Noe annet flere av ungdommene var opptatt av og ønsket å ta med i brevet til statsministeren, var hvor viktig det er at alle blir behandlet rettferdig, og at man får være seg selv. Noen av ungdommene fortalte at de opplevde at det er ulike regler for ulike personer.

A young boy with short brown hair and a wide smile is holding a large white speech bubble sign. He is wearing a red long-sleeved shirt over a blue t-shirt. The background is a blurred outdoor setting. The sign contains the Norwegian text: "ALLE UNGE ER LIKE MYE VERDT!".

ALLE UNGE
ER LIKE MYE
VERDT!

«De som er annerledes får ikke de samme reglene som andre ungdommer.»

Når de ble behandlet urettferdig følte de seg ikke like mye verdt.

Forsøpling og rasing av miljøet, og høyere priser på strøm og mat, var også saker flere ungdommer var opptatt av, som de ønsket statsministeren skulle gjøre noe med. Ungdommene som deltok på rettighetsverksted fulgte med og var engasjert i mange ulike samfunns spørsmål. I ett av verkstedene hadde noen av ungdommene allerede lært litt om CRPD. De ønsket å stille statsministeren følgende spørsmål:

«Når får vi CRPD-loven i den norske loven?»

Foto: Titt Melhuus

Jeg drømmer om ...

Å dra jorden rundt

Å reise til Waterloo

Å spille inn min egen stemme

Å reise til Japan

Å bli arkeolog

Å møte tante på vestkysten av USA

Å ha min egen motorsykkkel

Jobb

ATV-lappen

Å være med i OL i svømming

Å kjøre bil

En søt jente

Å bli kunstner

Å bli profesjonell gamer

Å bli rik

Flere av deltakerne på rettighetsverkstedene delte sine drømmer med oss. Her er et utvalg.
Foto: Artem Podrez

Ta alltid en person med utviklingshemming på alvor

Linn Løvlie Slette, spesialrådgiver i Stiftelsen SOR,
linn@stiftelsensor.no

De senere årene har vi fått økt kunnskap om at negative belastninger i livet, som mobbing, sviktende omsorg, ekskludering og relasjonsbrudd, former menneskers selvoppfatning. Negative livsbelastninger kan også være med på å forstyrre et barn eller ungdoms videre utvikling. Her vil personer med utviklingshemming være særlig utsatt, og kunnskap om hvordan man kan møte og kompensere for slike erfaringer er essensielt i et miljøterapeutisk perspektiv. Arvid Nikolai Kildahl er psykologspesialist og forsker ved Nasjonal kompetanse-tjeneste for utviklingshemming og psykisk helse (NKUP) og Nasjonalt kompetansesenter for nevroutviklingsforstyrrelser og hypersomnier (NevSom)¹.

¹) Begge kompetansesentrene er tilknyttet Oslo Universitetssykehus.

Arvid Nikolai Kildahl. Foto: Bård Kvandahl

Vi har spurt Arvid hvilke sammenhenger som finnes mellom mobbing og utvikling av traumer, og hvorfor vi sjelden spør hovedpersonene selv hvilke livserfaringer de har.

Avslutningsvis har vi bedt om noen konkrete tips til hvordan man bør møte unge med utviklingshemming som har erfaring med mobbing og andre negative livsbelastninger.

Fra forskning vet vi at utviklingshemmede er mer utsatt for mobbing enn andre. Dette er også et tydelig funn fra vårt prosjekt. I tillegg opplever ungdommene vi har snakket med at de sjelden blir tatt på alvor av voksne. Hvilke sammenhenger finnes mellom opplevd mobbing og utvikling av traumer? Og hvilke konsekvenser kan dette ha for utviklingshemmedes psykiske helse?

– «Traume» betyr jo «sår» eller «skade». Når vi snakker om traumer og psykisk helse, så er vi opptatt av hendelser eller opplevelser som har ført til mer varige psykiske skader hos den det gjelder i ettertid. Traumer kan komme som en konsekvens av enkelthendelser, men når de belastningene man har opplevd har foregått mer over tid, kaller vi det vanligvis komplekse traumer. Dette gjelder jo ofte for mobbing. Mennesker som har utviklet komplekse traumer får ofte vansker med å regulere følelsene sine, vansker knyttet

til selvbilde og vansker med å fungere i relasjoner til andre mennesker. Disse symptomene kommer i tillegg til de «vanlige» traumesymptomene med vedvarende alarmberedskap, unnvikelse og ubehagelige gjenopplevelser av det man har opplevd.

– Mobbing er for mange svært belastende, og kan ha konsekvenser for psykisk helse – også hos mennesker med utviklingshemming. At mobbing ofte skjer i barndom- eller ungdomstid, når vi er under utvikling og mer sårbare, gjør også at konsekvensen kan bli større. Vi mennesker er jo ulike i hvilke belastninger vi reagerer på, og den enkeltes opplevelse av en hendelse har mye å si for hvilke vansker man får i ettertid. Mobbing er en sosial belastning, og kan føre til at man spesielt får vansker med å føle seg trygg på andre mennesker, eller en følelse av at en ikke er god nok eller at det er noe galt med en. Hos ungdommer uten utviklingshemming er mobbing funnet å være knyttet til både hyperaktivitet og emosjonelle problemer. Selv om det er lite forskning på konsekvenser av mobbing for mennesker med utviklingshemming, må vi anta at det er en klar sammenheng mellom mobbing og psykisk helse også for denne gruppen, som for andre mennesker. I noen studier der mennesker med utviklingshemming har blitt intervjuet, har mobbing vært funnet å være en av de vanligste traumeopplevelsene. I en studie der forskerne intervjuet eldre (over 60 år) med utviklingshemming om livene deres, var det også flere av deltakerne som fortalte at vonde barndomsopplevelser fortsatt påvirket dem.

A young girl with brown hair tied back, smiling warmly at the camera. She is wearing a red t-shirt and has a colorful, multi-colored blanket draped over her shoulders. A small, light-colored stuffed rabbit is tucked into the blanket in front of her. She is holding a large, white, oval-shaped sign with both hands. The sign has the text 'JEG HAR RETT TIL Å BLI HØRT' written on it in a simple, hand-drawn font. The background is a blurred outdoor setting with green foliage and a grey wall. A vertical yellow bar is visible on the right edge of the image.

JEG HAR RETT
TIL Å BLI
HØRT

Det er også viktig å huske på at mobbing også kan inkludere andre traumatiske hendelser, som vold og trusler.

Under UngSOR-konferansen i februar (2023) fortalte du om utfordringer i utredning av personer med utviklingshemming og traumelidelser. Blant annet sa du at hovedpersonene selv sjelden spørres om de har opplevd noe skremmende eller overveldende. Hvorfor er det sånn?

– Det vet vi ikke alt for mye om, men det vi har funnet tyder på at fagpersoner kan bli usikre på hvordan de skal spørre. Noen fagpersoner kan kanskje bli redde for at det å spørre er belastende i seg selv, eller at ting kan bli verre av å spørre, og derfor lar de være. Det kan også være at man ikke vet hva man skal gjøre dersom en person forteller om vonde opplevelser. Vi har nok heller ikke hatt noen tradisjon for å tenke på traumer og belastninger når vi jobber med mennesker med utviklingshemming, og det gjør at vi fortsatt mange steder mangler gode rutiner for å kartlegge og fange opp slike opplevelser. Noen mennesker med utviklingshemming kan ha så mange vonde opplevelser gjennom livet sitt, at fagfolk kan synes det er vanskelig å «ta det inn» og forholde seg til det. Det er ikke fordi de er dårlige fagfolk, men når man jobber med svært mange mennesker kan det være ekstremt krevende å ta det inn over seg dersom alle har hatt veldig vanskelige liv.

Nina Christine Dahl (Seniorrådgiver i Bufdir) er tydelig på at vi alltid skal ta personer med utviklingshemming som forteller om krenkende hendelser på alvor. Gjør vi fullt ut det?

– Nei, forskningen tyder nok på at vi fortsatt ikke gjør det. Samtidig er det jo en tydelig endring på gang, ved at vi snakker mer om disse tingene – og det har vært en voldsom økning i forskning på både utviklingshemming, autisme og traumer de siste 5 årene. Jeg er helt enig med Nina Christine Dahl, og dette er noe vi må jobbe videre med – på alle arenaer der vi møter mennesker med utviklingshemming.

Har du noen konkrete tips til fagfolk der ute om hvordan man bør møte unge med utviklingshemming som har erfaring med mobbing, og som gjerne trekker seg tilbake, eller på annen måte utvikler uhensiktsmessig atferd?

– Spør! Og spør gjerne helt konkret. «Hvorfor» man har det som man har det er jo vanskelig for mange av oss å svare på. «Hva skjedde nå?», «Hva tenkte du på nå?» eller «Hvordan har du det?» kan være lettere. Og ta de svarene du får på alvor; husk at det er den enkeltes opplevelse av en hendelse som avgjør om de utvikler vansker i ettertid. Noen ganger kan vi bli opptatt av å trøste eller forsøke å «ta bort» det vonde med å avlede eller si ting som at «dette går bra». Å få høre at «dette går bra», når hovedpersonen selv føler at det absolutt ikke går bra, gjør nok at man ikke føler seg særlig forstått. Da kan det være mer virksomt å anerkjenne både at de har opplevd noe vanskelig og at de har det vanskelig, og sette ord på følelsene.

Vi er ofte gode på struktur og ivaretagelse, men validering er også viktig i møte med folk som har det vanskelig. «Nå skjønner jeg at du har det vanskelig» kan være fint å si. At hovedpersonen skal føle seg trygg, verdsatt, forstått og respektert er et kontinuerlig arbeid i tjenester for mennesker med utviklingshemming og ikke noe

vi bli «ferdige» med. Hos mennesker med utviklingshemming som har opplevd mobbing kan dette gjerne inngå som punkter både i en behandlingsplan eller andre typer planer og prosedyrer, som en påminnelse til alle om at dette er et kontinuerlig arbeid.

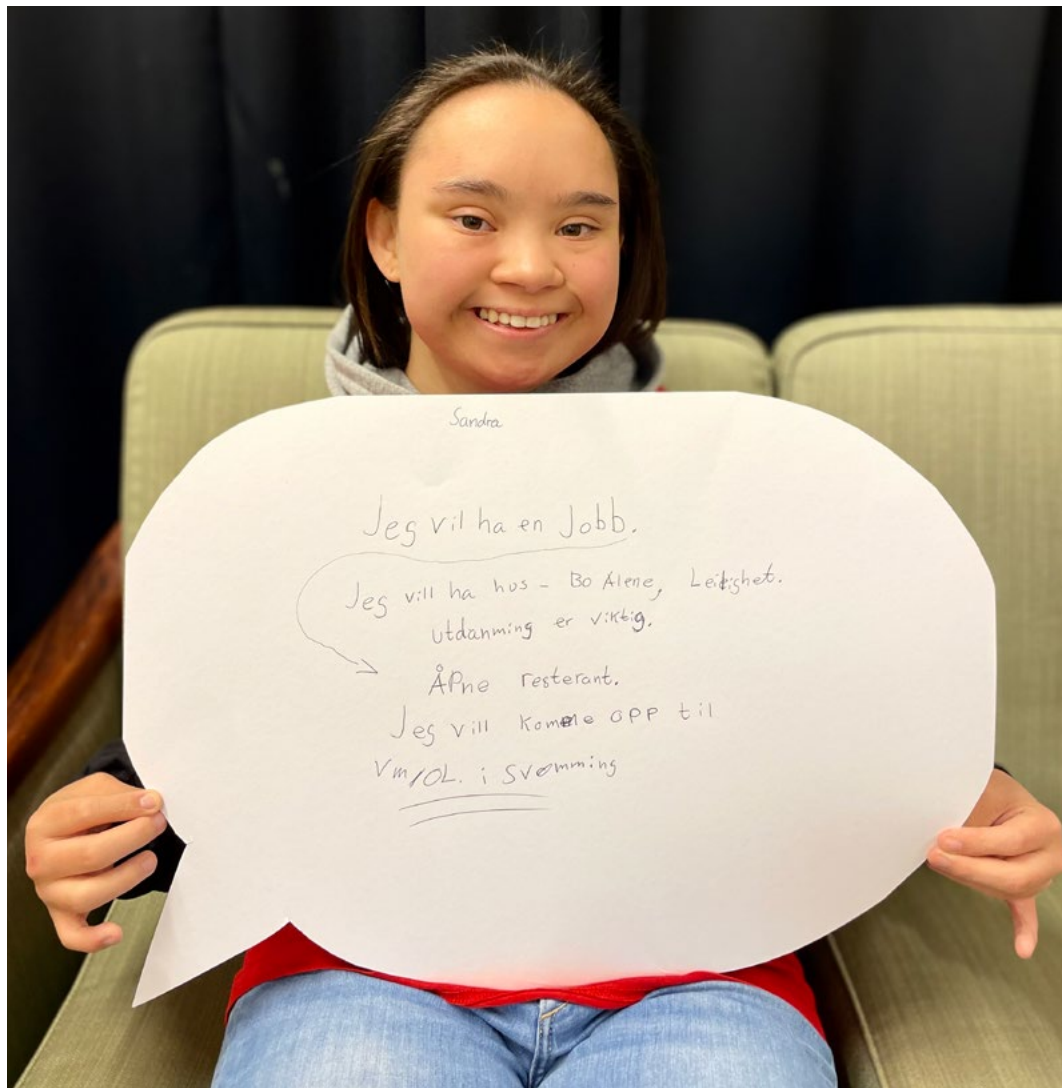

Foto: Thomas Døvik

Fullstendig ordinære behov, i et mindre fullstendig samfunn

Linn Løvlie Slette, spesialrådgiver i Stiftelsen SOR,
linn@stiftelsensor.no

Ungdommene som har vært med i prosjektet Vi har også en stemme, har delt raust av sine ønsker, drømmer, behov og målsetninger. Etter fire rettighetsverksteder rundt om i landet tegner det seg et bilde av at behovene og drømmene er identiske med andre ungdommers behov og drømmer. Likevel er det flere som mener at personer med utviklingshemming eller andre funksjonshindringer har såkalte «spesielle» eller «særskilte» behov. Den myten vil vi til livs. Thomas Owren, lektor i vernepleie ved Høgskolen på Vestlandet (HVL), skrev i 2022 en kort fagartikkel¹ der han argumenterte for at personer med utviklingshemming ikke har spesielle behov. Vi har spurt hva han mener med det.

¹ Owren, T. (2022). Hvorfor personer med utviklingshemming ikke har «spesielle behov». *Vernepleier.no*.

Thomas Owren. Foto: Hild Fjermestad Aase

I den offentlige diskursen hører vi ofte at personer med utviklingshemming har spesielle eller særskilte behov. Du benekter det – forklar!

– Jeg kan ikke svare kort på det, så jeg svarer langt. På fint kan en kalle ideen om at personer med utviklingshemming har spesielle behov for et «kognisentrisk» perspektiv. I sosial- og kulturanthropologien, der en studerer menneskelige samfunn og kulturer, snakker de om et «etnosentrisk» perspektiv. Store norske leksikon² beskriver at «Ved å innta et etnosentrisk perspektiv setter man sin egen gruppe i sentrum og gjør denne til målestokk. Dette medfører at andre samfunn fremstår som ufullstendige og mindreverdige refleksjoner av ens eget.» Med utviklingshemming handler det ikke om folkeslag langt borte, men om et mindretall blant oss. Et kognisentrisk perspektiv gjør flertallets kognitive fungering til målestokk. Dermed fremstår andre former for kognitiv fungering som mangelfulle eller som «forstyrrelser» av hvordan noe «skulle ha vært». Dette gjennomsyrrer diagnosemanualene – som når de som skårer lavere på intelligens tester og lærer dårligere i ordinære betingelser får diagnoser som utviklingshemming eller intellektuell funksjonsforstyrrelse. Og tilsvarende, når personer med en annen sensorisk og nevrologisk fungering enn flertallet får diagnoser som autismespekterforstyrrelse og ADHD. Alt dette er måter å bruke det mest vanlige som målestokken og definere det som avviker for mye fra det som «mangler», «hemninger» eller

«forstyrrelser». Denne målestokken gjennomsyrrer i stor grad allmennforståelsene og bidrar til at folk flest kan oppfatte personer med utviklingshemming som forskjellig fra dem selv – som «spesielle». Når en slik kognisentrisk tenkemåte blir normen – den selvfølgelige måten å tenke om dette, tenkemåten ingen stiller spørsmål ved – er nok det første elementet i ideen om at personer med utviklingshemming har «spesielle behov».

Hva er i så fall det neste elementet?

– Det neste elementet er at vi lever i et samfunn som er tilrettelagt ut fra samme målestokk – det er bare at vi ikke kaller det tilrettelegging. Som Inger Marie Lid ved VID sier det i sin bok om universell utforming fra 2013: «Omgivelsene gir forutsetninger og muligheter gjennom å legge til rette for deltakelse. Den konkrete utformingen antyder hvem det er lagt til rette for, og hvem det eventuelt ikke er lagt til rette for» (s. 32). Spørsmålet er dermed ikke om samfunnet kan tilrettelegges mer – fordi det er allerede tilrettelagt. Spørsmålet er for hvem det er tilrettelagt, og svaret på det er «for folk flest» – folk som går, ser, hører og har en gjennomsnittlig kognitiv fungering. Når det gjelder det siste, skjer det meste vi driver med på måter som passer dårligere for folk som tenker mer konkret, i mindre grad kan nyttiggjøre seg komplekse begreper, og i mindre grad automatiserer symbolske forståelser. I likestillings- og diskrimineringslovens terminologi kan vi si at de *stilles* dårligere. Det Lid peker på, er lettere å se når det gjelder de vanskene som rullestolbrukere får med å fungere

² Store norske leksikon (2022). *Etnosentrisme*. Hentet fra <https://snl.no/etnosentrisme>

i et samfunn som er bygget som om alle mennesker går. Men svært mange av vanskene til personer med utviklingshemming springer ut fra at de lever i et samfunn der informasjonsutveksling, utdanningssystemene og arbeidslivet i utgangspunktet er utformet som om alle har intelligens og kognitiv funksjon i «normalområdet». Dette er usynlige men høyst effektive barrierer, som ikke bare holder folk utenfor, men attpåtil får det til å se ut som utestengelsen følger helt naturlig av noe ved dem – deres «mangler», «hemming» eller «forstyrrelser». Thorvald Sirnes³ skrev en gang at det er vanskelig å se sin egen normalitet, fordi det er den vi ser *med*. Tilsvarende snakker Hans-Georg Gadamer⁴ om at forforståelsene vår ikke uten videre kan tilsesettes, fordi det er forforståelsene vi forstår *med*. Inntil vi aktivt tenker oss om og utvikler dem videre, vil vi være prisgitt dem. Slik kan vi si at vi blir blendet av alt vi tar for gitt, alt som «bare er slik». Når vi sier at personer med utviklingshemming trenger tilrettelegging på grunn av sine «spesielle behov», er vi nettopp blendet av egen normalitet. For min del har jeg begynt å si at verken personer med utviklingshemming eller andre med nedsatt funksjonsevne har spesielle behov. Tvert om, behovene i seg selv kan forstås som fullstendig ordinære.

3) Sirnes, T. (2006). Den gode normaliteten. I: Eriksen, T. H. og Breivik, J. - K. *Normalitet*. Universitetsforlaget, s. 129
4) Gadamer, H.-G. (1977). *Philosophical hermeneutics*. University of California Press, s. 9

Fra spesielle til ordinære behov

Hva mener du vi skal si i stedet for «spesielle behov»?

– Jeg er usikker på om jeg vil svare på det spørsmålet, for det høres ut som det holder å skifte ut ordene våre, slik vi engang sluttet å bruke det utdaterte fagbegrepet «åndssvak» og lærte oss å si «utviklingshemming» i stedet for, samtidig som vi mente cirka det samme. I årene som kommer skal vi lære oss å si «intellektuell funksjonsforstyrrelse». Men hvis målet vårt er et mer likestilt samfunn, et samfunn for alle, er det ikke nok å bytte ut ord. Det hjelper ikke å si «unik» i stedet for «avvikende», hvis det bare blir for å sukke samme gamle bitre pillen. Her er det en ny måte å tenke på som trengs. Men det er krevende å endre perspektiv, å forstå at mye av det vi tar for gitt bare er verden sett fra ett perspektiv som er formet av biologi og nevrologi, der det meste kunne ha vært forstått på andre måter, og sedvaner og praksiser bygget på biologiske og nevrologiske forutsetninger som tas for gitt som allmenngyldige. Det som virkelig sprakk min egen boble en gang i tiden var å begynne å lese autistiske personers beskrivelser av verden fra sitt perspektiv. Det har jeg skrevet litt om.⁵ Når det gjelder personer med utviklingshemming, måtte jeg ut av den settingen jeg kjenner best, helse- og omsorgstjenester, og inn på et annet felt, arbeidsliv og arbeidsinkludering, for å få øye på mer av denne «selvfølgeliggjøringen» av verden. Den som får det til å se ut som det først og fremst

5) Se tekster fra årene 2011, 2012 og 2015 på www.steinkjelleren.no, alle med lenker for nedlasting.

MAN HAR LYST

FRITIDSAKTIVITETER

- TRENING
- REKREASJON
- LØP
- DANS
- GÅ TIL ELER LØPE EN TUR.

FRITIDSAKTIVITETER

FRITIDSAKTIVITETER

FRITIDSAKTIVITETER

Jeg har lyst til å prøve innendørs-aktiviteter

Grund: Mange aktiviteter som er tilgjengelig for → BRA!

Åpen møteplass for de som vil teste ut aktiviteter med venner (gaming)

Skulle jeg ønske jeg kunne ta fri sammen med venner

VIKTIG FOR DET FYSISKE OG PSYKISKE MED

Finne aktiviteter alle med.

Legge YouTube-videoer

NÅR MAN HAR EN FRITIDSAKTIVITET

Tennis er kjekt

FRITIDSAKTIVITETER

FRITIDSAKTIVITETER

FRITIDSAKTIVITETER

FRITIDSAKTIVITETER

handler om noe ved dem, når de i så stor grad er utestengt fra det ordinære arbeidslivet. Da hadde jeg en serie med korte feltarbeid der jeg gikk sammen med sju arbeidstakere med utviklingshemming som jobber i ordinære bedrifter, intervjuet lederne og kollegaene deres, samt de eksterne jobbspesialistene som følger opp både dem og bedriftene.⁶ Det som ble tydelig var at disse arbeidstakerne er avhengige av at ting blir rigget og gjort på litt andre måter rundt dem, hvis de – som de andre ansatte – skal ha en jobb med arbeidsoppgaver de mestrer, få beskjeder de forstår, ytre seg på måter lederne og kollegaene deres forstår, og føle seg som anerkjente medlemmer av et arbeidsfelleskap. Men dette er jo ikke spesielle behov. Det er tvert om svært ordinære behov. Dette er ting alle arbeidstakere trenger for å fungere i jobben og ha det bra!

– *Hva er det da som er annerledes eller «spesielt»?*

– Det som eventuelt er «spesielt» i denne sammenhengen, er at for at dersom arbeidstakere med utviklingshemming skal få det samme som deres kolleger allerede har og kan ta for gitt, må noen ting gjøres på litt andre måter enn bedriften er vant til å gjøre dem. Det er ikke sikkert det finnes en eksisterende stilling som består av de oppgavene som akkurat denne personen kan gjøre på en

kompetent måte. De måtene en vanligvis grupperer arbeidsoppgaver i stillinger i denne bedriften og bransjen, vil i utgangspunktet være tilpasset personer med ordinær kognitiv funksjon som har lykkes noenlunde i et utdanningssystem som i sin tur er rigget for personer med ordinær kognitiv funksjon. Da må en kanskje lage en stilling som blir «spesiell». Måten ledere har lært seg å lede vil først og fremst være tilpasset arbeidstakere med ordinær kognitiv funksjon. Ledere vil alltid tilpasse og tilrettelegge for ansatte til en viss grad. Men for å være en god leder også for ansatte som har en så annerledes kognitiv fungering at det kvalifiserer for diagnosen utviklingshemming, må de mest sannsynligvis utvide repertoaret litt. I mitt materiale beskriver lederne at de har måttet lære seg å gi beskjeder på enklere, mer konkrete måter, der de må ta seg litt bedre tid, i større grad bare gi én beskjed om gangen, følge opp tettere, og så videre. Alt dette kan føles «spesielt» for den som er vant til å gi beskjeder på de måtene som folk flest kan nyttiggjøre seg. Men å få beskjeder i en form en kan nyttiggjøre seg er fortsatt ikke et spesielt behov. Det samme gjelder bedriftenes eksisterende arbeidsrutiner og samarbeidsformer – de vil være tilrettelagt for hvermannsen, og er utformet slik de er fordi det er det som fungerer best for hvermannsen. For å skape et mer inkluderende arbeidsliv på tvers av kognitive forskjeller, et arbeidsliv med rom for kognitivt mangfold, må vi dermed utvide repertoaret vårt av måter å sortere oppgaver i stillinger, måter å lede og samarbeide, måter å legge til rette for kompetanse. Noe av det jeg synes jeg kom

6) Owren, T. (2021). Utviklingshemmede ansatte i ordinære bedrifter – en studie av sju bedrifters inkluderingsarbeid. I Hauge, H. A., Melbøe, L. & Gjertsen, H. (red.). *Arbeidsinkludering for personer med utviklingshemming*. Universitetsforlaget.

på sporet av underveis i feltarbeidet, var at kompetanse heller ikke trenger å forstås bare som en personlig egenskap. Oversatt til en relasjonell forståelse av kompetanse, blir spørsmålet snarere: Under hvilke betingelser kan denne personen være en kompetent ansatt? Så blir spørsmålet for bedriftens del: I hvilken grad klarer vi å skape slike betingelser? Tar vi utfordringen? Slik flytter vi blikket fra personen til omgivelsene og til samspillet mellom person og omgivelser. Vi er alle avhengige av noen betingelser for å være kompetente i jobben vår – og det er i dag for snevre og standardiserte betingelser i arbeidslivet. I denne sammenhengen vil likestilling handle om å sikre at flest mulig ulike samfunnsborgere får de betingelsene de trenger for å fungere som kompetente ansatte – ikke bare de mest gjennomsnittlige blant oss.

Nå berører du jo et helt sentralt prinsipp i CRPD⁷, der vi også må se på hvordan vi kan endre på kravene fra miljøet eller samfunnet?

– Det er rett, og de to hovedstrategiene CPRD tilbyr for å endre slike krav er universell utforming og individuell tilrettelegging. Det samme gjør den norske likestillings- og diskrimineringsloven. Men i norsk lovverk knyttet universell utforming i hovedsak til fysiske forhold og IKT, mens i CRPD omfatter det mye mer. Men om vi ser på eksemplene fra arbeidslivet, tror jeg ikke det er universell utforming som vil bringe oss i mål, i hvert fall ikke på kort sikt. Målet på lang sikt

er selvsagt et arbeidsliv med et mangfold av typer stillinger, hvorav mange kan passe for personer med utviklingshemming, slik at også de får et godt utvalg av mulige karriereveier. Imens tror jeg det er individuell tilrettelegging som blir svaret: At bedrifter, gjerne med støtte av en ekstern jobbspesialist, skaper betingelser rundt enkeltansatte med utviklingshemming som gir en god match mellom hva de kan utføre på kompetente måter og hva bedriften trenger å få gjort, og som sikrer dem tilstrekkelig støtte – ikke bare i oppstarten, men permanent. Men det er to ting her. For det første er individuell tilrettelegging per definisjon forskjellsbehandling, og det virker som ledere kan ha litt berøringsangst for forskjellsbehandling. I intervjuene spurte jeg lederne om de måtte gjøre noe annerledes overfor sine ansatte med utviklingshemming, og svaret jeg fikk var ofte, «neida, her behandler vi alle likt». Men når jeg så fulgte opp med å spørre om det betydde at de kunne gi beskjeder på samme måte, var svaret at nei, de måtte jo tilpasse måten de sa ting på. Det samme opplevde jeg med mengde oppfølging, type oppfølging, og hvilke oppgaver de kunne gi til disse ansatte. Så her tror jeg vi støter på en annen utbredt forestilling, om at likestilling først og fremst handler om likebehandling, at veien til likestilling går gjennom å behandle alle likt. Jeg tror likebehandling er et flott utgangspunkt for inkludering, og vi skal definitivt kjempe hardt for at alle mennesker behandles like godt og møtes med like mye respekt. Men det bringer oss bare et stykke på vei i denne sammenheng. Vi kommer fort

⁷) FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne

A young man with short brown hair and a bright smile is seated in a wheelchair. He is wearing a vibrant red t-shirt and a silver chain necklace. He holds a large, white, speech-bubble-shaped sign in front of his chest. The sign contains the Norwegian text "ALLE UNGE ER LIKE MYE VERDT!". The background is a blurred indoor setting, possibly a gym or community center, with a dark chair back visible behind him.

ALLE UNGE
ER LIKE MYE
VERDT!

til det punkt der likebehandling stiller personer med nedsatt funksjonsevne reelt dårligere, og det er da vi skal kjempe like hardt for å få på plass ønskede, avtalte og hensiktsmessige former for forskjellsbehandling – også kalt individuell tilrettelegging.

Hva er det andre tingen?

– Den andre tingen er at retten til individuell tilrettelegging er for svak. Enten vi går til CRPD eller den norske likestillings- og diskrimineringsloven, gjelder denne retten bare tilrettelegging som ikke innebærer en «uforholdsmessig byrde». Det gjelder enten vi snakker om arbeidslivet eller skole og utdanning. Jeg har brukt mye tid på å prøve å ta rede på hvor grensen går i praksis når det gjelder så tilrettelagte jobber som vi snakker om her, der en skaper stillinger som ikke finnes i bedriften fra før. Dette kalles ofte jobsnekring eller Customized Employment – det som i stor grad foregår i flotte tiltak som Helt Med. Det lille jeg har klart å finne om den grensen er skrevet av jurister. Svaret synes å være at grensen går ved jobsnekring, altså det å skreddersy stillinger. Arbeidsgivere må strekke seg langt for å tilrettelegge, men kan ikke pålegges å skape stillinger som ikke finnes i bedriften fra før. Det kan i så fall bety at det ikke er rettighetene og jussen som er vårt beste kort her, men snarere å skape engasjement blant arbeidsgiverne og ledere, slik jeg ser Helt Med klarer, og så bygge videre og videre på det engasjementet. La arbeidsgiverne skryte til hverandre av hva de får til! La dem kappes om å bli gode også på disse mer krevende, givende

Foto: Titt Melhuus

formene for arbeidsinkludering, la dem spre erfaringene sine til hverandre om hva det krever – og hva det gir. Det tror jeg kan bli en viktig nøkkel til et mer inkluderende arbeidsliv, eller for den saks skyld, en mer inkluderende skole. Et inkluderende arbeidsliv vil være et endret arbeidsliv – et arbeidsliv der mange må venne seg til å gjøre ting litt annerledes. En inkluderende skole vil være en endret skole – en skole der mange må venne seg til å gjøre ting på nye og uvante måter. Dette er typisk situasjoner der folk sier at det kjennes «kunstig» å gjøre det slik. At noe kjennes «kunstig» er kanskje nettopp et tegn på at folk gjør noe reelt nytt, går ut over det sedvanlige⁸, overskrider egne vante handlingsmønstre, som er noe av det som skal til. Og det peker tilbake til CRPD og den forståelsen av likestilling som er bygd inn i den. Det er ikke likestilling basert på små tilpasninger innenfor de eksisterende systemene og strukturene. Det er likestilling basert på at de eksisterende systemene og strukturene må endres for å skape mer *like resultater* eller *like utfall* – å sikre at alle mennesker kan delta med det de kan og klarer, og langt på vei oppnå det samme. CRPDs forståelse av likestilling er ikke «formal equality», som er å behandle alle likt, og heller ikke «substantive equality», som kan sammenliknes med å få alle frem til startstreken for deretter å løpe som best

8) Owren, T. (2015). Dørmatten og ryddetrangen – tanker om det sedvanliges makt i omsorg på tvers av funksjonsmessige forskjeller. *Michael*, 12(2), 2015. Tidsskrift for Det norske medisinske Selskap.

de kan, men «inclusive equality»⁹, å sikre at alle kommer i mål. På norsk, *inkluderende likestilling*. Noen jurister tar til orde for å bruke begrepet «transformative equality»¹⁰, *transformativ likestilling*. Men enten vi kaller det inkluderende eller transformativ likestilling, er poenget at en mer inkluderende verden – en verden der alle mennesker kan delta fullt ut og på en effektiv måte i samfunnet på lik linje med andre – vil være en endret verden for oss alle. Og i den verdenen tror jeg at vi vil ha sluttet å snakke om «spesielle behov».

9) Broderick, A., & Ferri, D. (2019). *International and European disability law and policy. Text, cases and materials*. Cambridge University Press, s. 97 og 126.

10) Fredman, S., Campbell, M., Atrey, S., Brickhill, J., Samtani, S., & Ramalenka, N. (2017). *Achieving Transformative Equality for Persons with Disabilities (Submission to the Committee on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2017)*. The Oxford Human Rights Hub.

Foto: Titt Melhuus

Vi har også en stemme!

Vi har også en stemme!

Vi har også en stemme!

Vi har også en stemme!

Vi har også en stemme!

Vi har også en stemme!

I TV BRA blir utviklingshemmede sett og hørt

Camilla Kvalheim, ansvarlig redaktør og daglig leder i TV BRA,
camilla@tvbra.no

Et mangfoldig og inkluderende samfunn bør legge til rette for at utviklingshemmede får delta aktivt i demokratiet. TV BRA har fått erfare at det ikke kommer av seg selv. Men gjennom tålmodig og hardt arbeid har vi blitt en av deres viktigste stemmer i samfunnsdebatten.

Det er flere ting som har opptatt meg hele livet: gleden av å høre en god historie, det å bidra i samfunnet og få skape noe sammen med andre mennesker. Som redaktør og daglig leder for TV BRA ser jeg at mennesker med utviklingshemming har talenter, kunnskaper, perspektiver og historier – akkurat som alle andre. De har mye å bidra med, men jeg ser også at de fleste, gjennom sin utviklingshemming, blir tildelt en rolle de ikke får muligheten til å frigjøre seg fra. Alt for mange er passive og hindres i å realisere sine muligheter som en aktiv deltaker i samfunnet. Selv i 2023 er det fortsatt sånn at mange opplever diskriminering og ikke får slippe til i samfunnet på lik linje med andre.

Lar dem bli deltakere

Det å tilrettelegge for at utviklingshemmede, på lik linje med andre, kan delta i samfunnsdebatten er viktig – ja, faktisk er det en menneskerett. Regjeringen planlegger å inkorporere FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) i norsk lov. Jeg har tro på at denne inkorporeringen kan få betydning for utviklingshemmede på lengre sikt. Man bør likevel passe seg for at ikke inkorporeringen av CRPD i norsk lov, og det langsiktige arbeidet dette medfører, står i veien for rask politisk handling på viktige felt som rammer utviklingshemmede hardt. Forutsetningen for det moderne demokratiet er at alle stiller likt, får være med og dele sin mening. Troen på at alle har like muligheter er avgjørende for å kunne være en reell deltaker i demokratiet. Det er viktig å vite hvilke muligheter som finnes for deg, og at mulighetene angår

Camilla Kvalheim

deg. Det får dessverre svært få utviklingshemmede. De kommer sjelden til orde i samfunnet og blir like sjelden hørt.

Løfter dem fram

Men hvorfor trenger Norge en egen TV kanal av og for utviklingshemmede? Kan vi ikke overlate dette arbeidet til de store TV-kanalene som NRK eller TV2? Det er dessverre ikke ofte vi ser utviklingshemmede på nyhetene til disse tv-kanalene. Det gjør at mange mister muligheten til å fortelle samfunnet om saker som er viktige for dem og deres liv. I viktige politiske saker i Norge er utviklingshemmede nesten usynlige. De slipper ikke til med stemmene sine. TV BRA er i ferd med å endre dette. I Norge har alle medier et samfunnsoppdrag; å fortelle menneskene som bor i landet om alt som skjer i samfunnets fellesskap. Men når mediene

glemmer sitt samfunnsoppdrag, mister Norge mange viktige stemmer, historier og perspektiver. Det viktigste oppdraget til TV BRA er å heve stemmene til mennesker med utviklingshemming, slik at de likevel blir hørt. Vår tv-kanal skal sørge for at alle slipper til, selv når andre medier og resten av samfunnet svikter. Slik bidrar TV BRA til å styrke Norge – ved å gi alle muligheten til å delta i samfunnsdebatten.

Skaper tilhørighet

Vårt mål i TV BRA er at så mange utviklingshemmede som mulig får vise frem nyheter og fortelle historier fra sine nærmiljø. Når de ser hjemstedet sitt og hører dialekten sin, føler de tilhørighet. Når de ser andre i Norge som har like utfordringer som dem selv, kan de kjenne seg igjen og se muligheter. Derfor bygger vi opp TV kanalen vår med redaksjoner i de store byene, og med frilansreportere fra ulike landsdeler. Dette er en viktig del av identiteten til TV BRA. Vi har per nå (juni 2023) tolv reportere tilknyttet oss. På vårt hovedkontor i Bergen er tre ansatte i gang med å bygge opp større redaksjoner i flere andre byer. Og vi er over 25 stykker i staben som er involvert i aktualitets-sendingene våre fra ulike deler av landet. Der får utviklingshemmede selv styre ordet som reportere og programledere. Noen deltar også i enkelte funksjoner bak kamera.

TV BRA skal være lett tilgjengelig for de som vil se på oss. Derfor finner du oss på flere plattformer: APP på mobil, Apple TV, Chromecast og på nett. Du kan også se enkelte sendinger på TV2 Play.

Ser med et nytt blikk

NRK hadde nylig premiere på serien Cammo, der Katelyn Garbin spiller en sentral rolle. Serien handler om influenser Cammo som går konkurs og må ta ekstra-jobb som støttekontakt for Kamilla med Downs syndrom. Det er spesielt en av scenene i serien som griper meg. Det er scenen der blikket til Cammo og Kamilla møtes, og de begge ser hverandre for den de er. Nettopp denne scenen i serien minner meg på hvorfor jeg fortsatt brenner for arbeidet mitt med TV BRA. Det handler om at vi alle trenger noen som ser oss. Vi trenger alle å bli sett og få et nytt blikk på oss. Vi trenger alle å få mulighet til å frigjøre oss fra de skapte rollene som andre pålegger oss. Katelyn Garbin i rollen som Kamilla imponerer meg. Hun er et eksempel på talentene i denne gruppen. Men som i resten av samfunnet er det bare et fåtall som får mulighet til å jobbe som skuespillere. I studiopraten med Erling i Bra Nytt forteller Katelyn at hun ønsker å satse videre på en karriere som skuespiller. Hvilke muligheter har hun for å kunne realisere sine drømmer?

Gjør hverdagen bedre

Hvis vi går ut av fiksjonsserien Cammo og til hverdagens realiteter: Hvordan har Katelyn det når hun ikke er skuespiller? Har hun et sted bo? Har hun en jobb å gå til hver dag? Har hun noe meningsfullt å drive på med i fritiden? Det er her TV BRA har sin misjon. Vi skal speile hele gruppen, og TV-sendingene våre skal bidra til å gjøre hverdagen bedre for utviklingshemmede i Norge. Men hvordan jobber vi i TV BRA med vårt samfunnsoppdrag

Katelyn Garbin

som TV kanal? Det er en sentral del av likestillingen at samfunnet legger til rette for at utviklingshemmede får delta ved valg og får belyst sine saker gjennom media. Derfor ser TV BRA på det som en viktig oppgave å lage valgsendinger for å vise utviklingshemmede hva demokrati er, hvorfor det angår dem og hva deres stemme ved valget kan bety. Ved stortingsvalget i 2021 fanget vi topp-politikere i fiskegarn og spurte dem om hva de har tenkt å gjøre for å bedre situasjonen når det gjelder utviklingshemmedes i Norge. Nå er vi i gang med planlegging av nye valgsendinger i forkant av kommunevalget. Vi er også i gang med egne sportsendinger der vi skal følge noen utvalgte utøvere som skal delta i Special Olympics i Berlin. Vårt aktualitetsprogram BRA NYTT er et landsdekkende nyhets- og aktualitetsprogram med mål om å sette dagsorden for mennesker med utviklingshemming. Programmet dekker saker og begivenheter som gir den største minoritetsgruppen i Norge muligheten til å bli sett, hørt og respektert. Sendingene blir formidlet i en enkel språkdrakt av målgruppen selv, slik at innholdet er forståelig for alle.

Speiler utfordringene

For mennesker med utviklingshemming står utfordringene i kø. I Bra Nytt har vi derfor tatt opp flere viktige saker som viser dette. Et eksempel er Mathias. Han bor i Porsgrunn, og alt han ønsker seg er BankID. Men banken – de sier nei. Mathias er selvstendig, og han gjør det meste i hverdagen selv. Derfor synes han det er urettferdig når bestevennen får sin egen

BankID, og ikke han. Han kjenner også på ydmykelse når han må ringe moren hver gang han ønsker å kjøpe noe i en kiosk, sjekke svaret på koronaprøven, eller når han skylder andre penger. Uten tilgang til BankID kan han heller ikke bruke Vipps – en tjeneste som ville løst mange av disse utfordringene. Denne saken er et eksempel på at samfunnet blir stadig mer digitalisert, mens tilretteleggingen for mennesker med utviklingshemming blir glemt. Etter at saken gikk i TV BRAs sendinger, ble den tatt videre til Stortinget av SV-politiker Cato Brunvand Ellingsen. TV BRA setter dagsorden.

Et annet eksempel er Anna. Hun går på videregående skole i Ålesund, på tilrettelagt avdeling. Dansing er en av Annas lidenskaper i livet, og hennes største drøm er å danse på TV og være med i musikaler. Selv om Anna er en talentfull danser, får hun ikke være med på verken dansetreningene eller forestillingene til de andre elevene ved musikk-, dans- og dramalinjen på skolen. Alt hun ønsker seg er å få være med, akkurat som alle de andre. Denne saken er et godt eksempel på at inkludering i skolen er en utfordring mennesker med utviklingshemming kjenner på. Det ville nok ikke krevd mye av skolen å gi Anna en rolle i danseforestillingene skolen arrangerer. Vi tok dette opp med nyansatt rektor ved skolen, som lovet å gjøre så mye som mulig for at Anna skulle føle seg inkludert og ha det bra.

Er der det skjer

TV BRA var til stede ved oppstarten av det historiske høyskoletilbudet til utviklingshemmede som tilbys ved VID

Vitenskapelige høyskole i Oslo og Stavanger. TV BRA var der da stortingsmeldingen, som man har ventet på i 6 år, endelig ble lagt frem. TV BRA dekket nok en aksjon i Trondheim, en by hvor tjenestetilbudet overfor utviklingshemmede i årevis har blitt nedprioritert. Vi fortalte også historien om en familie fra Ås, som valgte å flytte til en annen kommune fordi den gamle kommunen ikke sørget for et forsvarlig tjenestetilbud for datteren deres. Vi stilte arbeidsministeren til veggs da det ikke ble bevilget penger til flere VTA-plasser i statsbudsjettet, og vi tok en alvorsprat med helseministeren da investeringstilskuddet til nye boliger ble kuttet.

For TV BRA er det også viktig å vise gleden og talentene som bor i utviklingshemmede. Derfor var vi med på landsturneringen, Norges største tilrettelagte fotball- og håndballturnering. TV BRA var til stede under landsstevnet i svømming, superlekene i Stavanger og på Voss, og landsturneringen i innebandy i Stavanger. Vi var til stede da Torshovkorpset spilte for prinsesse Ingrid Alexandra i Oslo, og da korpset feiret 50-års jubileet sitt. Toneheim folkehøgskole feiret også 50-års jubileet sitt i 2022, en skole som har betydd mye for musikkelskere de siste tiårene. En av elevene ved folkehøgskolen er Ellisiv. I Bergen fikk Lise, som skal delta under Special Olympics, som Norges eneste kvinnelige utøver i turn, besøk av oss under forberedelsene. I BRA NYTT blir man altså kjent med utviklingshemmede på en ny måte. Programmets innhold tilbyr et nytt blick på målgruppens stadige kamp mot stigmatiserende og

diskriminerende holdninger i samfunnet. Å sørge for at utviklingshemmede blir sett og hørt er TV BRA sitt samfunnsoppdrag. Det gjenspeiles gjennom sendingene våre.

Styrker demokratiet

Selv om vi ikke er i mål, har vi lykket med mye. Vi er et verktøy for målgruppen fordi ingen andre kanaler har tid eller mulighet til å satse ordentlig på de av oss med en utviklingshemming. Neste skritt for TV BRA er at politiske myndigheter gjør TV BRA om til offentlig politikk. Dette handler om ytterligere synliggjøring

av utviklingshemmede ved å skape nye arbeidsplasser i og rundt TV-mediet, og ikke minst inspirere til at utviklingshemmede inngår i de demokratiske prosessene som foregår. Å legge enda bedre til rette for TV BRA, vil være et klokt politisk grep som ikke bare gagnar kampen for likestilling og inkludering, men også kampen for økt demokrati. Utviklingshemmede og det norske folk trenger en egen og pågående TV-kanal for å utvikle demokratiet – med utviklingshemmedes interesser i førersetet.

Foto: Titt Melhuus

Sjiraffen Kultur- og Kompetansesenter: en kunstnerisk medvirkningsarena

Ragnhild Arntsen, teaterinstruktør og pedagog, daglig leder og grunnlegger av Sjiraffen Kultur- og Kompetansesenter i Trondheim. Lektor i teater fra NTNU.

Fotoer: Henrik Fjørtoft / Sjiraffen Kultur- og kompetansesente

Det er mye man kan velge å legge vekt på når man forteller om Sjiraffen Kultur og kompetansesenter. Huset rommer mangt og mange – og aktivitetene er like mangfoldige som aktørene selv. Sjiraffen er i hovedsak delt inn i fire greiner, som alle jobber ut ifra samme stamme. Vi har et kulturtilbud, der alt startet, med ulike kunst- og kulturgrupper som øver sammen på ettermiddagstid. Teater, dans, musikk og kunstprosjekter fyller huset hver dag med liv og røre.

Ragnhild Amtsen

I løpet av hverdagene har vi et arbeidsfellesskap tre dager i uka, som tilbyr tilrettelagte arbeidsplasser for kulturinteresserte voksne med ulike tilretteleggingsbehov. Her er fokuset todelt, med kultur i den ene handa, og hverdagsmestring i den andre. Bakgrunnen for arbeidsfellesskapet er enkelt: 20% av Norges befolkning har en funksjonshemming, i underkant av 3 % har en utviklingshemming. Dette er vår største minoritet, og utgjør en stor del av fellesskapet. Norge er altså et samfunn fullt av mangfold. Men, hva da med uttrykket *«kunsten skal speile samfunnet»*; hvor er denne minoriteten da? Hvem står på de store scenene? Hvem reiser rundt for å underholde små og store i skoler, barnehager eller på eldrecenter? Det er sjeldent denne målgruppen er inkludert. Det fremstår for oss viktig å skape dette fellesskapet, der mennesker med funksjonshemming med en kulturinteresse skal få dyrke denne, og bidra inn i den profesjonelle scenekunsten. I dag produserer Sjiraffen Produksjoner (den utøvende delen av arbeidsfellesskapet), to produksjoner i året, som de turnerer med primært i Trøndelag. I 2023 har vi en musikalsk forestilling myntet mot eldre, og en fysisk teaterforestilling for barn i barnehagealder. Disse kunstnernes stemmer skal også løftes, bli hørt og få en plass i scenekunsten.

De to andre ukedagene tilbyr vi Sjiraffen Akademiet – et utdanningstilbud for unge voksne som er ferdig med videregående skole. Her får man undervisning i språk, historie, religion og samfunn, litteratur, helsefag, kultur og annet. Ønsket om utdanning etter endt videregående skole

er stort, og for vår målgruppe, som ofte har det nedskrevet at man har en senere utvikling enn normalen, så skal det bare mangle at man ikke får lært mer etter videregående. Trondheim er dessuten en universitetsby, der normen er å studere etter videregående skole, og da fremstår det veldig urettferdig for mange at søsken og venner får studere – men hva med meg? Da tilbudet om akademiet kom, talte søkerlistene for seg – målgruppen var absolutt klar for å starte studiene, og for å lære mer.

I løpet av året går det flere parallelle prosjekter. Medbestemmelse og mestring i fellesskap står i fokus, og utgjør selve essensen av vårt virke. Kultur- og kompetansesenteret er bygd på aktørens egne initiativ, der deres stemmer, tanker og ideer blir ivaretatt. Et av disse prosjektene er vårt treårige klimaprojekt – et initiativ som kom fra aktørstyret i Sjiraffen. Dette er vårt tillitsvalgt organ, der aktører fra de ulike gruppene for voksne møtes og diskuterer muligheter og utfordringer – og etablerer nye tilbud på tvers av gruppene. Dette kan være alt fra discofest for barna, natursti på rullestolvennlige områder, bestemmelse av innhold under sommeraktiviteter og matlagingskurs for de voksne. I 2021 kom det et innspill fra en av aktørstyrets medlemmer om å sette i gang et prosjekt med klima og miljø:

– Ragnhild, vi som har en utviklingshemming er også opptatt av miljøet, vi vil også lære om klimaforandringer og vite hva vi kan gjøre for å gjøre en forskjell. Men ingen gir oss en sjanse, alt står så vanskelig beskrevet, og ingen tror vi er opptatt av dette. Men vi er det!

– Ja ha, så bra da – ja, hva tenker du vi skal gjøre?

– Vi kan diskutere det på styreseminaret, og finne ut hva de andre i aktørstyret tenker om det.

Forslagene var mange, og innspillene var gode. Vår umiddelbare tanke var – dette gjør vi! Så søkte vi midler fra Stiftelsen DAM, og satte i gang et treårig klimaprojekt som hvert år rundt FN-dagen ender i en festival der funn fra året blir presentert. Og hvorfor er nettopp dette prosjektet viktig? Fordi dette ikke er instruktørens prosjekt. Ikke ledelsen, og ikke styret. Men aktørene selv, med deres ideer, og på deres premisser. Alle mennesker burde kunne forvente at deres stemme skal bety noe, at man betyr noe for seg selv og for fellesskapet rundt seg. At man får muligheten til å være med å gjøre en forskjell. En delegasjon fra miljøgruppa på Sjiraffen reiste i fjor til Mausund Feltstasjon på Trøndelagskysten og kom hjem med ny kunnskap om plast i havet, miljøforurensning og hva som må til. Det ble laget en dokumentar under reisen, som i etterkant er blitt en del av et foredrag som går ut til skoler i Trondheim og omegn, samt interesseorganisasjoner, institusjoner og annet. Foredraget holdes av voksne med funksjonsnedsettelse, som alle har et sterkt eierforhold til prosjektet. Dette gir motivasjon og inspirasjon til unge funksjonshemmede lyttere, som ser at det nytter og bidra, gode ideer vil bli hørt og satt ut i livet. Og for mange er dette helt avgjørende. Det er et stort antall elever med utviklingshemming i skolen i dag som blir fritatt for karakterer og heller ikke blir stilt store forventninger til. Lave

forventninger skaper også lite utvikling. Dette fortsetter dessverre ofte videre i livet. Men, om ingen stiller forventninger til deg, hvordan skal man da føle seg inkludert i samfunnet?

Samtale med Sigrid Myklebost, skuespiller og klimaaktivist ved Sjiraffen

Hvordan var skolehverdagen for deg, Sigrid?

– På skolen ble jeg ofte ikke trodd på. De hjalp meg ikke med fag, og gav meg ikke rett måte å lære ting på. De lærte meg ofte ikke ting fordi de gikk ut i fra at jeg ikke kunne få det til. Matte er jo vanskelig for meg også i hverdagen, og jeg må venne meg til at matte er noe jeg ikke kommer til å mestre. Jeg ble som regel plassert bakerst i klasserommet med en pc, og jeg kunne se på kattevideoer når de andre gjorde matte. Jeg synes ikke dette var noe gøy, da fikk jeg ikke muligheten til å lære like mye som de andre i klassen, og det var urettferdig.

Og hvordan har du det på Sjiraffen?

– På Sjiraffen aksepteres jeg for den jeg er. Jeg får hjelp med det som er vanskelig å forstå, så det blir lettere å skjønne. Der får man hjelp ved behov så det blir enklere. Ideen til klimaprojektet var det jeg som kom med, og aktørstyret var med å utvikle projektet. Det er viktig for oss med utviklingshemming og lære om resirkulering, spise mer klimariktig, så vi også kan bidra til å gjøre verden til et litt bedre sted. Dette synes jeg er viktig. I år jobber vi med tema Regnskogen, og har samlinger hver måned. Vi er samlet i klimagrupper der vi fokuserer på forskjellige ting hver samling. Vi har til nå blant annet hatt en fotoshoot og skal lage

film som skal vises på klimafestivalen i oktober. Det er ganske artig, og man lærer om søppelsortering, og å spise klimabasert mat. Siden vi jobber med regnskogen har vi hørt om de ulike dyrene som bor der. Vi har brukt ansiktsmaling og laget teatraliske scener med regnskogens dyr. Det er gøy, og man lager prosjektet levende fremfor å bare sitte og høre om ting. Jeg møtte kongen i høst, han var veldig interessert i å høre om prosjektene på Sjiraffen og at vi har en egen klimafestival. Det var gøy å høre at han også var veldig interessert i det. Han var så åpen og glad.

Hva er det beste med Sjiraffen?

– Det som er så bra med Sjiraffen, er at instruktørene er åpne for nye ideer, og faktisk prøver å få det til. Det er ikke alle ideer som kan settes ut i livet om de ikke passer, men vi er åpne for nye ideer. Da føler jeg meg hørt. Også får jeg tilbakemelding på om det blir for mange ideer også – om det blir for mye. Noe av det jeg synes er bra med Sjiraffen, er at man får nye venner, og blir akseptert for den man er. Man blir ikke mobbet, fordi det er nulltoleranse for mobbing der. Ja, og at jeg får spille teater – det er det beste.

Å kunne bety noe utenfor seg selv

I Barnekonvensjonen står det; *Barnet har rett til hvile, fritid og lek, og til å delta i kunst og kulturliv.* Det står også at barn har rett til å ikke bli diskriminert på bakgrunn av eksempelvis funksjonshemminger, at alle barn har rett til å bli hørt, og at alle barn har rett til å delta i organisasjoner og på samlinger. I tillegg finnes det et eget punkt som sier at *Alle barn med psykiske og fysiske funksjonsnedsettelse har rett til*

Jumpen

tilrettelegging, slik at de kan delta, utvikle seg og ha opplæring på lik linje som alle barn. Her har vi en lang vei å gå i Norge i dag. Vi trenger både mer og bedre inkludering i ordinære fritidstilbud, og vi trenger flere, egne tilrettelagte tilbud. Barn med funksjonsnedsettelse bør på lik linje med andre barn få kunne delta i kultur og fritidstilbud, og de burde få muligheten til å bestemme mer over sin egen hverdag. Som en del av kunsttilbudet på Sjiraffen har vi jobbet i flere runder med disse rettighetene. Som en del av det anvendte dramafaget, har vi jobbet med ulike teatermetoder, blant annet av Augusto Boal, der fokus på likestilling, likeverd, menneskerettigheter, hverdagsmestring, urettferdighet og diskriminering har vært et overordnet tema. Betegnelsen *Anvendt teater* dekker i dag en mengde teatervirksomheter rundt om i verden, der den samfunnsmessige konteksten står i direkte relasjon til teatervirksomheten. Helen Nicholson bruker Judith Ackroyds definisjon når hun skriver at det anvendte teateret skal ha en mening utover teateret selv, det skal trekke hverdagslivet inn i sine metoder og bruke disse for å gi grunnlag for holdningsendrende handlinger (Nicholson, 2005, s. 4).

Skuespillerne ved Sjiraffen har jobbet ut ifra sitt levde liv, sine historier og sin identitet. Deltakerne har delt historier fra skole, fritid og familie, de har snakket om vanskelige hendelser og iscenesatt disse. Vi har så jobbet med å snu situasjonen og sett på hvordan vi sammen kan jobbe mot diskriminering, og for samhold og inkludering. Å stå imot press utenfra er ikke alltid like enkelt. Hvordan kan

man løse vanskelige situasjoner? Hvem kan man si fra til? Hvem har man å be om hjelp? Hva gjør man om man føler seg urettferdig behandlet? Jeg opplever at deltakerne går styrket ut etter slike dramaøker. I etterkant har vi hørt historier der de har brukt verktøy de i fellesskap har kommet frem til, og der noen har klart å snu vanskelige situasjoner. De har dessuten blitt tryggere på hverandre, og kommet nærmere hverandre gjennom åpenhet og å kunne iscenesette hverdagen. Historiene har virket viktige, og alle har enten bidratt med ord eller kroppslig i improvisasjon. I etterkant har flere av de voksne deltakerne selv vært med inn i undervisningssituasjoner og kurs, der de har ledet slike prosesser i samarbeid med pedagoger fra Sjiraffen. Dette fremmer mestring og livskvalitet, og gir enkeltindividet verdi. Det stilles klare forventninger i trygge rammer, som innfris. Dette skaper enorm mestringsøvelse, og deltakerne opplever at de har en betydning utenfor seg selv.

Den ekte kunsten

Det å lage teater med funksjonshemmede aktører kan være en ganske markant handling i vår samfunnskontekst (Arntsen, 2015), ikke minst når det gjelder fordommene mot denne målgruppen. For våre aktører er det en gjenganger å føle seg behandlet som annerledes i negativ forstand. Dette henger seg fast i disse forventningene, som i verste fall har negativ effekt. Det forventes at man ikke skal kunne smøre brødskiva si selv, det forventes at man ikke kan noe om Norges geografi, og det forventes at man ikke

har noen tanker og ideer om politikk og utdanning. På Sjiraffen har vi et eget fag som heter Politikk og Samfunn. For hva er egentlig politikk? Jo, det er bofellesskapet og antall ansatte som er på jobb, det er om du får seksualundervisning sammen med klassen din på skolen – eller blir tatt ut på grupperom for å fargelegge. Det er matprisene som går opp, og du må bruke mer av matkortet denne fredagen enn du gjorde forrige uke. Politikk er bolig, utdanning, fritid og transport. Hvor mange drosjeturer får du på et år, og har du penger nok til å gå på kino? Alt rundt oss er politikk, så det er klart at mennesker med funksjonsnedsettelse også er opptatt av dette.

Det å lage teater med denne målgruppen handler også om forventninger. Jeg møter ofte lave forventninger fra et nytt publikum. Og overraskelsen er stor når de snur snuten hjemover, og har vært vitne til ekte kunst, og ikke bare støttet opp i noen som gjorde ablegøyer på en scene. Det å komme inn i en sal med utviklingshemmede aktører på scenen, med lave forventninger om kvalitet er et samfunnsproblem. Det er med å underbygge en forståelse av at disse menneskene ikke kan få en profesjon som kunstner, at de ikke kan prestere og at de ikke kan forvente annet enn middelmådig underholdning. Dette er det vår jobb som samfunn å gjøre noe med. Jeg SKAL stille forventninger, fordi mine deltakere faktisk forventer det av meg. Det er min jobb som pedagog å gi de utfordringer de mestrer, og tilrettelegge for at dette blir god kunst. Det er min jobb som kunstner og produsere forestillinger med god dramaturgi, og gode sceniske valg må tas,

slik at skuespillerne får vist hva de kan. Men helt ærlig, slik er da enhver kunstner- og regissørjobb. Da spiller det liten rolle om aktørene på scenen har en funksjons-hemming eller ikke. Vi lager ikke noe som er bra på tross av, men det er bra teater nettopp på grunn av aktørene vi jobber med.

En del av Disability art bevegelsen

Sjiraffen er en del av Disability art bevegelsen, med en målsetning om å vise teaterproduksjoner av høy kvalitet. Vi samarbeider med profesjonelle aktører på og rundt scenen, og lager vår egen estetikk. Vi dyrker hver enkelt deltakers talent, og roller spesialskrives til den enkelte skuespilleren. Alle har sine styrker, enten det er i arbeid med tekst, bevegelse, det musikalske eller andre ting. Og det er rom for alle – både i hovedroller som Ronja Røverdatter og de viktige birollene, slik som den veldig skumle ulven som nesten vil stå bak sceneteppet. Å være en del av denne bevegelsen betyr for oss også å være aktivister, fremme kunnskap om feltet, å la alle være en aktiv del av et kultur- og kompetansesenter, og å la alle få utvikle sine interesser. Enten det handler om kunst og kultur, historiefag, språkkunnskap, fysisk aktivitet, mat og ernæring, redigering av film eller klimaprosjekter. Mulighetene er uendelige, så lenge vi fortsatt er åpne for å lytte til målgruppen selv, og lar dem være med å definere hvem vi er, og hva vi skal jobbe med i årene som kommer.

Litteratur

- Arntsen, Ragnhild (2015), *Kor e dæm rare? Om å lede en teaterprosess med utviklingshemmede og funksjonsfriske skuespillere som likemannsarbeid*, Masteroppgave i Drama og Teater, NTNU
- Nicholson, H. (2005). *Applied drama, the gift of theatre*. Palgrave Macmillan, UK

Alle har rett til å bli hørt!

JAG Assistanse AS er en ideell BPA-leverandør for barn og voksne med store og sammensatte funksjonsnedsettelse, hvorav en kan være en kognitiv funksjonsnedsettelse.

- JAG bygger sitt verdigrunnlag på grunnleggende menneskerettigheter, likeverd og likestilling.
- Vi har fokus på individualitet, kvalitet og skreddersyr din assistanse.
- JAG er medlem av European Network for Independant Living (ENIL).
- Foreningen JAG er en ideell interessepolitisk forening som har som formål å sikre alles rett til å velge Brukerstyrt Personlig Assistanse (BPA)
- JAG har stor kompetanse om BPA for personer med behov for assistert arbeidsledelse.

Ta kontakt for mer informasjon om hvordan vi kan skreddersy din BPA.

JAG Assistanse AS | Telefon: 962 09 666 | www.jagassistanse.no |
Følg oss gjerne på Facebook og Twitter!

JAG
er som du.

JÆRMUSEET
Kviavegen 99, 4367 NÆRBO
Tlf. 477 76 020

Hermansen Maskin AS
Brekka 4
3077 SANDE I VESTFOLD
Tlf. 33 77 92 69
Mobil 906 89 244

- en del av
AS Follo Truckutleie
CONTAINERUTLEIE
Din lokale
avfallspartner
Tlf: 64 86 31 03
follotruckutleie.no

NIOSS
INDUSTRI OG OFFISJELLE SERVICE
Vi tilbyr
• Mekanisk vedlikehold
• Automasjon
• Hydraulikk
• Konsulenttenester
90 63 47 90
espen.pedersen@nios.no

Vi leverer alt av matjord,
sand, pukk og grus.
**HAMAR
PUKK&GRUS**
**Rudshøgda
Pukkverk as**
Tlf. 6253 6970 eller
www.hamarpukkoggrus.no

Stiftelsen Radarveien

Dagsenter - Bolig - Avlastning

Et godt sted å være

www.radarveien.no

Radarveien 100, 1152 Oslo - Tlf. 23 38 34 00

<p>MALERBUA AS</p> <p>Bøvegen 154 3713 SKIEN Tlf. 35 50 02 50</p> 	 <p>Leva-Fro AS Gamle Kongeveg 92 A 7604 LEVANGER Tlf. 74 01 90 80</p>	 <p>SOLSTEIN Solstein AS Bleikmyrvegen 45 4276 VEDAVAGEN Tlf. 52 04 40 40</p>	 <p>Aasen T. Solskjerming AS Forusparken 28 4031 STAVANGER Tlf. 51 85 99 00</p> <p><i>et soleklart valg</i></p>	<p>Karde AS</p> <p>Teknologi for livsmestring www.karde.no www.mylifeproducts.no</p>
 <p>Birkeland Elektro A.S Støget 74 4760 BIRKELAND Tlf. 37 27 61 08</p>	<p>Eiker Husbygg AS Anemoneveien 5 3050 MJØNDALEN Tlf. 906 87 311</p>	 <p>SISO Vekst AS - Bedre hverdag - Trollbukta 8226 STRAUMEN Tlf. 75 69 80 90</p>	<p>Din Elektriker Toten AS Lenagata 114 2850 LENA Tlf. 61 16 53 50</p>	<p>Pettersen Maskin AS 2634 FÅVANG Tlf. 480 43 118</p>
<p>Sparebank 68° Nord Hovedveien 22 8360 BØSTAD Tlf. 76 05 58 90</p>	<p>Pam Refrigeration AS Flatebyveien 8 1792 TISTEDAL Tlf. 69 19 05 55</p>	<p>Jobberiet AS Stasjonsveien 27 1940 BJØRKELANGEN Tlf. 63 85 38 00</p>	<p>Norspray AS Maskinveien 10 4033 STAVANGER Tlf. 51 22 07 00</p>	<p>Active Services AS Sagaveien 66C 1555 SON Tlf. 930 04 146</p>
<p>BRB Bygg AS Hellebergveien 35 3960 STATHELLE Tlf. 906 18 673</p>	<p>REMA 1000 LIERSTRANDA Tlf. 32 84 97 90</p>	<p>Structor Lillehammer AS Fåberggata 116 2615 LILLEHAMMER Tlf. 932 43 076</p>	 <p>FARGERIKE Egen håndverksavdeling Bo Maling AS Tlf. 35 95 13 50</p>	<p>Fløysand Tak AS Industrivegen 63 5210 OS Tlf. 56 57 43 00</p>

Alle har rett til å bli hørt!

JAG Assistanse AS er en ideell BPA-leverandør for barn og voksne med store og sammensatte funksjonsnedsettelse, hvorav en kan være en kognitiv funksjonsnedsettelse.

- JAG bygger sitt verdigrunnlag på grunnleggende menneskerettigheter, likeverd og likestilling.
- Vi har fokus på individualitet, kvalitet og skreddersyr din assistanse.
- JAG er medlem av European Network for Independent Living (ENIL).
- Foreningen JAG er en ideell interessepolitisk forening som har som formål å sikre alles rett til å velge Brukerstyrt Personlig Assistanse (BPA)
- JAG har stor kompetanse om BPA for personer med behov for assistert arbeidsledelse.

Ta kontakt for mer informasjon om hvordan vi kan skreddersy din BPA.

JAG Assistanse AS | Telefon: 962 09 666 | www.jagassistanse.no |
Følg oss gjerne på Facebook og Twitter!

JAG
er som du.

Vidaråsen Landsby
ET GAVNFULLT NÆLLESØP NO-2138 ANDEBU

Landsbyveien 34, 3158 ANDEBU
Tlf. 33 44 41 00

Boveiledertjenesten Løken
Aurskog-Høland kommune
Klokkerudveien 3
1960 LØKEN
Tlf. 67 20 51 80

Agn Rør AS
Bårdslistugguvegen 162
2653 Vestre Gausdal
Tlf. 957 87 998

TURHUS
Alt Innen: Graving - Sprenging - Transport
Tlf. 90 59 23 22 / 90 17 03 78 - turhusmaskin.no

TAXI 03550
ROMERIKE

Gråkallen Bygg og Utleie AS
Øvre Flatåsveg 12
7079 FLATÅSEN
Tlf. 73 51 16 00

Ekra Gartneri og Hagesenter AS
Melhusvegen 82
7083 LEINSTRAND
Tlf. 72 59 42 20

Anleggsgartner
Bjørn-T. Bjerknes
Mob. 918 67 504
Meieriveien 7, 3023 DRAMMEN

AKTIVA
Aktiva AS
Sjøgata 5
9300 FINNSNES
Tlf. 77 84 10 80

Stiftelsen Våler Bo og servicesenter
Vålertunet 1
2436 VALER I SOLØR
Tlf. 908 24 512

Lillerønning
VINDUER OG BALKONGDØRER
Kotsøy, 7387 SINGSÅS
Tlf. 72 43 60 60

Per Reboli AS
Markavegen 9
2920 LEIRA I VALDRES
Tlf. 61 36 25 55

Kristiansen as
BETONGPUMPING - SKIEN
Rødmyrsvingen 94, 3735 SKIEN
Tlf. 901 85 868

HADSEL ASVO AS
Strandgata 58
8445 MELBU
Tlf. 76 11 86 00
- en Vekst bedrift

Edelfarm AS
Øksengård
8253 ROGNAN
Tlf. 75 69 13 30

Karmøy BEGRAVELSESBYRÅ
Døgnvakt: 52 81 62 22
Praktisk hjelp og veiledning ved dødsfall og begravelse
Dødsannonse: karmoy.vareminnesider.no

Til tjeneste i over 50 år
Kløshaugvegen 21
4270 Auvåhåmm
karmoybb.no

KONGSBERG BANDASJE
HELSEARTIKLER
Kirkegata 9 A, 3616 KONGSBERG
Tlf. 32 73 63 75

NIDAROS
Sparebank

elTEKNIKK
Tlf. 455 11 555 / www.elteknikk.no
Møllendalsbakken 9, 5009 BERGEN
Tlf. 455 11 555

THAUGLAND 110ÅR
Professens valg 1913-2023
thaugland.no

Totalleverandør på
trelast og byggevarer

Hurum Mølle
Kirkebygdveien 29
3490 KLOKKARSTUA
Tlf. 32 79 80 06

Vi støtter arbeidet i forhold til mennesker med psykisk utviklingshemming i kommunen. Slik at de får bedre levevilkår og livskvalitet.

 Hole kommune
hole.kommune.no

 Ullensaker kommune
ullensaker.kommune.no

 Kristiansund kommune
Psykisk Helse og Rus
kristiansund.kommune.no

 Gjerdrum kommune
gjerdrum.kommune.no

 Seljord kommune
seljord.kommune.no

 Hvaler kommune
hvaler.kommune.no

**Tannlege Jon Olav
Aabakken AS**

Vangsvegen 62
2317 HAMAR
Tlf. 62 51 79 00

**Christensen Teppe
& Tapet Håndverk AS**

Tollbug 16 A
3044 DRAMMEN
Tlf. 32 83 20 74

**Murer
Kjell-Arne Olsen**

Asvegen 116
2344 ILSENG
Tlf. 95 1 41 637

Baklvegen 2148
2651 ØSTRE GAUSDAL
Tlf. 976 74 737

**Guriby
Elektroentreprenør AS**

Løxaveien 11
1351 RUD
Tlf. 67 17 78 50

Rakkestadv 1
1814 ASKIM
Tlf. 69 83 80 10

HOLMENKOLLEN DAGSENTER OG BOLIGER **HDB**

Setra v 16 C
0786 OSLO
Tlf. 22 70 34 50

Stiftelsen Ragna Ringdals Dagsenter

-Den gode hverdagen

Hans Nielsen Hauges gate 44 A
0481 OSLO

Tlf. 23 40 08 00

**Stiftelsen
Nordre Aasen**

- Dagsenter
- Bolig og avlastning
- Barnepalliasjon
- Habilitering

Kapellveien 6, 0487 Oslo, tel 22 79 73 00
Kyrre Grepps gate 11, 0481 Oslo, tel 23 05 96 00

www.nordreassen.no

JAG
er som du.

Schweigaardsgate 14
0134 OSLO

Tlf. 962 09 666
www.jagassistanse.no

www.camphill.no

LANDSBYENE MED PLASS FOR ALLE

Camphill-landsbyene er integrerte levetilfelleskap hvor mennesker med ulike behov for bistand lever side om side med omsorgspersoner i en levende og aktiv landsby.

Her er alle sysselsatt med fellesskapets mange oppgaver; håndverk, jordbruk, matlaging og hushold. Det legges vekt på nærhet til natur og mennesker, og opplæringen i dagliglivets mange gjøremål gir verdifull erfaring videre. Samtidig dekker arbeidet reelle behov i landsbyen.

Livet i fellesskap, arbeid, hverdag og fest danner grunnlag for et spennende og utfordrende miljø. I landsbyene pleies også et variert kulturliv med teater, sang, musikk, høytidsfeiringer og utflukter.

Nye medarbeidere tilbys introduksjonskurs i landsbylivet og antroposofi, samt fireårig deltids Bachelorutdanning i helsepedagogikk og sosialterapi.

Camphill Norge består av landsbyene Hogganvik, Jøssåsen, Rotvoll, Solborg, Vidaråsen og Vallersund Gård. I Vallersund ligger også FRAMskolen som er et folkehøyskolelignende tilbud for deg mellom 18 og 25 år som lever med utviklingshemming.

Vi ønsker deg velkommen til landsbyene!

CAMPBILL LANDSBYSTIFTELSE
Malvikvegen 1333, 7550 Hommelvik
Telefon 73 97 84 60
Epost: sekretariat@camphill.no
www.camphill.no

Ulrikberg Wold

**Camphill
NORGE**